

Mateusz Cieśla

Zmiany w instytucji zachowku wprowadzone ustawą z 26.01.2023 r. o fundacji rodzinnej.

Część 2

*Changes to the institution of the compulsory share
introduced by the Act of 26 January 2023 on the family
foundation. Part 2*

Abstract

Act of 26 January 2023 on the family foundation introduced significant changes to the Civil Code regarding the institution of the compulsory share. This study is the second (final) part of the considerations on this topic. In particular, the following issues will be analyzed: assets included and excluded from being added to the inheritance for the purposes of calculating the compulsory share, the possibility of postponing the payment date, splitting into installments and reducing the obligation's benefit in respect of the compulsory share, the order in which the claim for the compulsory share is satisfied, and an agreement to waive the compulsory share.

Keywords: *Civil Code, family foundation, compulsory share, heir, beneficiary*

Streszczenie

Ustawą z 26.01.2023 r. o fundacji rodzinnej wprowadzono do Kodeksu cywilnego istotne zmiany w zakresie instytucji zachowku. Niniejsze opracowanie stanowi drugą (ostatnią) część rozważań na ten temat. W szczególności analizie zostaną poddane następujące kwestie: majątek doliczany oraz wyłączony od doliczania do spadku na potrzeby obliczania zachowku, możliwość odroczenia terminu płatności, rozłożenia na raty oraz obniżenia świadczenia zobowiązanego z tytułu zachowku, kolejność zaspokojenia roszczenia z tytułu zachowku, umowa o zrzeczenie się zachowku.

Słowa kluczowe: *Kodeks cywilny, fundacja rodzinna, zachówek, spadkobierca, beneficjent*

Mateusz Cieśla, student, Uniwersytet Warszawski, Polska, ORCID: 0000-0003-0300-1650, e-mail: m.ciesla@student.uw.edu.pl

Data zgłoszenia tekstu przez autora: 26.04.2023 r.; data zaakceptowania do publikacji: 4.05.2023 r.

1. Wprowadzenie

W pierwszej części opracowania przedstawiono problematykę relacji instytucji zachowku i instytucji fundacji rodzinnej oraz omówiono regulację dotyczącą źródeł zaspokojenia zachowku i przysporzeń pomniejszających zachówek, ze szczególnym uwzględnieniem kwestii zaliczania na poczet zachowku świadczeń przyszłych lub warunkowych¹. W niniejszej kontynuacji analiza obejmie takie zagadnienia jak: majątek doliczany oraz wyłączony od doliczania do spadku na potrzeby obliczania zachowku, możliwość odroczenia terminu płatności, rozłożenia na raty oraz obniżenia świadczenia zobowiązanego z tytułu zachowku, kolejność zaspokojenia roszczenia z tytułu zachowku, a także umowa o zrzeczenie się zachowku.

2. Majątek doliczany oraz wyłączony od doliczania do spadku na potrzeby obliczania zachowku

Naturalną konsekwencją wprowadzenia do porządku prawnego nowych możliwości dysponowania swoim majątkiem przez przyszłego spadkodawcę są przepisy art. 993 § 2 i 3 Kodeksu cywilnego² wprowadzone ustawą o fundacji rodzinnej³. Jeśli bowiem spadkodawca mógłby za życia – w drodze wymienionych w tych przepisach rozporządzeń – pomniejszyć swój majątek z pokrzywdzeniem najbliższych członków rodziny, to ochrona w postaci zachowku byłaby iluzoryczna⁴. Jak trafnie zauważono w doktrynie, w tym przypadku doliczenie do spadku określonych wartości zapobiega prostemu obejściu przepisów o ochronie osób najbliższych spadkodawcy⁵.

Dotychczasowe brzmienie art. 993 k.c. wskazywało, że nie należy uwzględniać (odejmować jako długów spadkowych) zapisów zwykłych i poleceń. W doktrynie wskazywano, że wynika to z pomijania dyspozycji testamentowych przy obliczaniu zachowku⁶. Doliczane były natomiast darowizny (z pewnymi wyjątkami) oraz wartość przedmiotów zapisów windykacyjnych.

Zgodnie z nowym art. 993 § 2 i 3 k.c. przy obliczaniu zachowku dolicza się do spadku także fundusz założycielski fundacji rodzinnej wniesiony przez spadkodawcę, w przypadku gdy fundacja ta nie jest ustanowiona w testamencie, jak również mienie powstałe w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej, o wartości nie większej niż wysokość funduszu założycielskiego fundacji rodzinnej wniesionego

¹ Część pierwsza artykułu została opublikowana w t. 58 „Prawa w Działaniu”.

² Ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (tekst jedn.: Dz.U. z 2023 r. poz. 1610 ze zm.) – dalej k.c.

³ Ustawa z 26.01.2023 r. o fundacji rodzinnej (Dz.U. z 2023 r. poz. 326 ze zm.) – dalej u.f.r. Więcej nt. tej problematyki: R. Kapkowski, *Problematyka obliczania zachowku w świetle ustawy o fundacji rodzinnej*, „Palestra” 2023/9, s. 21–30.

⁴ Tak w odniesieniu do darowizn: P. Księżak, *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, Warszawa 2012, s. 262. W szczególności dotyczy to sytuacji, gdy dana osoba bliska nie została beneficjentem fundacji.

⁵ W. Borysiak, *Ochrona członków rodziny spadkodawcy*, „Zeszyty Prawnicze” 2008/2, s. 157; P. Księżak, *Zachówek...*, s. 262.

⁶ J. Gwiazdomorski, *Pravo spadkowe w zarysie*, Warszawa 1990, s. 288.

przez spadkodawcę. Mając na uwadze art. 17 u.f.r.⁷, należy wskazać, że na podstawie art. 993 § 2 i 3 k.c., w przypadku funduszu założycielskiego, do spadku doliczona zostanie kwota na poziomie co najmniej 100 000 zł, natomiast w przypadku mienia w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej, gdyby spadkodawca wniósł kwotę minimalną – maksymalnie 100 000 zł.

Z literalnego brzmienia art. 993 § 2 k.c. wynika, że ustawodawca *a limine* wyłączył możliwość doliczania do spadku funduszu założycielskiego fundacji rodzinnej ustanowionej w testamencie. Słusznie wskazał Paweł Księżak, że w przypadku fundacji rodzinnej ustanowionej w testamencie nie istnieje potrzeba doliczania funduszu, gdyż fundusz ten należy do spadku i wpływa bezpośrednio na wielkość zachowku⁸. Zgodnie bowiem z art. 927 § 3 k.c. fundacja rodzinna ustanowiona w testamencie może dziedziczyć, jeżeli zostanie wpisana do rejestru w ciągu 2 lat od ogłoszenia testamentu. Jest to zatem dziedziczenie zależne od spełnienia warunku zawieszającego, które wywołuje skutek *ex tunc*⁹. Na marginesie podkreślić należy, że moment przekazania fundacji rodzinnej funduszu założycielskiego, tj. po śmierci fundatora, nie powinien mieć przy tym żadnego znaczenia¹⁰.

W odniesieniu do mienia otrzymanego przez beneficjentów fundacji rodzinnej w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej ustawodawca wprowadził ograniczenie wysokości odpowiedzialności tychże beneficjentów, tzn. do spadku można doliczyć nie więcej niż wysokość funduszu założycielskiego. U podstaw tego rozwiązania znalazło się przekonanie, że majątek fundacji rodzinnej uwzględniany przy obliczaniu zachowku powinien pochodzić wyłącznie od spadkodawcy¹¹. Nie sposób odmówić trafności temu rozumowaniu. Doskonałym przykładem w tym kontekście jest sytuacja wniesienia przez spadkodawcę do fundacji rodzinnej mienia w postaci akcji spółki akcyjnej. Należy bowiem zauważyć, że wartość funduszu założycielskiego fundacji rodzinnej i mienia w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej oblicza się według stanu z chwili ich przekazania, a według cen z chwili ustalania zachowku (art. 995 § 3 k.c.). W przypadku akcji ich cena rynkowa w momencie przekazywania ich fundacji rodzinnej może różnić się diametralnie od ceny w momencie ich przekazywania określonym osobom jako mienia otrzymywanego w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej. W konsekwencji brak ograniczenia zawartego w art. 993 § 3 k.c. mógłby prowadzić np. do nieuzasadnionego zwiększenia wysokości roszczenia przysługującego uprawnionemu do zachowku.

⁷ „Fundator wnosi do fundacji rodzinnej mienie na pokrycie funduszu założycielskiego o wartości określonej w statucie, nie niższej niż 100 000 zł”.

⁸ P. Księżak, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. serii K. Osajda, red. tomu W. Borysiak, Legalis/el. 2024, art. 993, nt 56.

⁹ J. Ciszewski, J. Knabe, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. P. Nazaruk, LEX/el. 2023, art. 927, nt 6.

¹⁰ Zob. odpowiednio A. Szpunar, *Uwagi o prawie do zachowku*, „Rejent” 2002/6, s. 13 – autor wskazał, że do substratu zachowku doliczyć należy również darowizny, które zostały wykonane dopiero po śmierci spadkodawcy.

¹¹ Uzasadnienie projektu ustawy o fundacji rodzinnej, druk sejmowy nr 2798, Sejm IX kadencji, s. 48, <https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/0/17118C9A9F6DE247C125890500329D3E/%24File/2798.pdf> (dostęp: 12.03.2023 r.) – dalej uzasadnienie projektu u.f.r.

Szczegółowe zasady doliczania do spadku funduszu założycielskiego oraz mienia w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej przewiduje art. 994¹ k.c., który wzorowany jest na dotychczasowym art. 994 k.c.

Zgodnie z art. 994¹ § 1 k.c. „przy obliczaniu zachowku nie dolicza się do spadku funduszu założycielskiego fundacji rodzinnej wniesionego przed więcej niż dziesięć laty, licząc wstecz od otwarcia spadku, chyba że fundacja rodzinna jest spadkobiercą”. Brzmienie tego przepisu budzi wątpliwości¹². Już teraz bowiem można spotkać się z głosami, które zachęcają do jak najwcześniejszego zakładania fundacji rodzinnej, po to, aby uniknąć bądź maksymalnie ograniczyć „ryzyko zachowku”¹³. Takie postrzeganie art. 994¹ § 1 k.c. niewątpliwie wypacza sens zarówno instytucji zachowku, jak i fundacji rodzinnej. Nie taki był zapewne cel ustawodawcy. Wspomniane powyżej głosy każą postawić w tym miejscu pytanie o aksjologiczną zasadność wprowadzenia do Kodeksu cywilnego art. 994¹ § 1. Ustawodawca zrównał bowiem wniesienie funduszu założycielskiego do fundacji rodzinnej z darowizną na rzecz osoby trzeciej¹⁴. Tymczasem podstawowym zadaniem fundacji rodzinnej, w myśl art. 2 ust. 1 u.f.r., będzie spełnianie świadczeń na rzecz beneficjentów, którzy będą zapewne co do zasady członkami rodziny spadkodawcy. W konsekwencji rzeczywistym/ostatecznym beneficjentem rozporządzenia spadkodawcy będzie podmiot z reguły pozostający z nim w jakiejś prawnie relewantnej relacji¹⁵. Mimo tych wątpliwości aprobująco odnieść się należy do zastrzeżenia, że 10-letnie ograniczenie w doliczaniu do spadku nie dotyczy sytuacji, gdy fundacja rodzinna jest spadkobiercą. Nie niweluje to jednak problemu ewentualnego odrzucenia spadku przez fundację rodzinną, przez co fundusz założycielski wniesiony ponad 10 lat wstecz od otwarcia spadku nie zostanie wkalkulowany na potrzeby obliczania zachowku¹⁶. Może to w konsekwencji prowadzić do znacznego pogorszenia sytuacji osób uprawnionych do zachowku.

Natomiast słusznie w art. 994¹ § 2 k.c. uregulowano to, że „przy obliczaniu zachowku nie dolicza się do spadku mienia w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej otrzymanego przez osoby niebędące spadkobiercami albo uprawnionymi

¹² Oprócz omówionych poniżej mankamentów P. Księżak trafnie zwrócił uwagę na nieracjonalne rozwiązanie doliczania do spadku mienia wniesionego do fundacji rodzinnej jako fundusz założycielski, bez względu na to, kiedy doszło do tej czynności. P. Księżak, [w:] *Kodeks...*, art. 994¹, nt 2.

¹³ Szerzej: <https://www.prawo.pl/biznes/przygotowanie-do-zalozenia-fundacji-rodzinnej,520101.html> (dostęp: 12.03.2023 r.), w szczególności zob. podrozdział pt. „Ryzyko zachowku”, w którym pada następujące zdanie: „Tym bardziej istotne jest, aby fundację rodzinną założyć jak najwcześniej”.

¹⁴ Warto zauważyć, że projekt ustawy o fundacji rodzinnej z 22.03.2021 r., UD172, <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12344906/12774276/12774277/dokument495467.pdf> (dostęp: 17.02.2024 r.), zakładał rozwiązanie odwrotne. W uzasadnieniu do tego projektu (zob. s. 31) dostrzeżono zagrożenia związane z ostatecznie wprowadzoną regulacją i odwołano się właśnie m.in. do kwestii aksjologicznych. Przekazanie mienia na rzecz fundacji rodzinnej jako darowiznę na rzecz osoby trzeciej wprost zakwalifikowano w § 781 ust. 2 pkt 4 ABGB (*die Vermögenswidmung an eine Privatstiftung*). Szerzej S. Kalss, *Der unfreiwillige Verlust von Stifterrechten in der österreichischen Privatstiftung*, [w:] *Festschrift für Klaus J. Hopt zum 80. Geburtstag am 24. August 2020*, red. S. Grundmann, H. Merkt, P.O. Mühlbert, Berlin-Boston 2020, s. 497, <https://doi.org/10.1515/9783110666243-031> (dostęp: 17.02.2024 r.).

¹⁵ Podobne wątpliwości zgłaszał P. Księżak, który dodatkowo podniósł, że regulacje te są niespójne z dotychczasowymi regulacjami odnoszącymi się do doliczania darowizn. P. Księżak, [w:] *Kodeks...*, art. 993, nt 57.

¹⁶ Szerzej na gruncie dotychczasowych przepisów: P. Księżak, *Zachowek...*, s. 293; B. Kordasiewicz, *Zachowek*, [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 10, *Prawo spadkowe*, red. B. Kordasiewicz, Warszawa 2015, s. 1048.

do zachowku przed więcej niż dziesięciu laty, licząc wstecz od otwarcia spadku”. Wskazane w tym przepisie osoby są bowiem poza prawnosпадkowymi relacjami, stąd powinny być traktowane jak osoby trzecie, otrzymujące w przeszłości darowiznę. *A contrario* do spadku doliczone zostanie mienie otrzymane przez osobę będącą spadkobiercą, uprawnionym do zachowku lub jednocześnie spadkobiercą i uprawnionym do zachowku.

Artykuł 994¹ § 3 i 4 k.c. stanowi kopię art. 994 § 2 i 3 k.c. z uwzględnieniem specyfiki fundacji rodzinnej. Szersze omawianie tych regulacji nie jest zatem konieczne. W tym miejscu odesłać można do odpowiednich opracowań dotyczących w szczególności aksjologii stojącej za takimi rozwiązaniami¹⁷.

3. Możliwość odroczenia terminu płatności, rozłożenia na raty oraz obniżenia świadczenia zobowiązanego – rewolucja czy ewolucja?

3.1. Uwagi wstępne

Niewątpliwie największą zmianą w zakresie instytucji zachowku, którą wprowadziła ustawa o fundacji, jest art. 997¹ k.c. To temu przepisowi projektodawca poświęcił najwięcej miejsca w uzasadnieniu projektu u.f.r.¹⁸ i to do niego zgłoszono większość uwag w toku prac legislacyjnych¹⁹. Dotyczy on wszystkich obowiązanych i uprawnionych do zapłaty zachowku (*prima facie* nie odnosi się zatem do fundacji rodzinnej). Przewiduje bowiem *expressis verbis* możliwość żądania przez zobowiązanego do zaspokojenia roszczenia z tytułu zachowku, odroczenia terminu płatności, rozłożenia na raty lub – w wyjątkowych przypadkach – obniżenia świadczenia. Co ciekawe, pierwotna propozycja różniła się od ostatecznego kształtu tego artykułu²⁰. Szczegółowa analiza art. 997¹ k.c. w pierwszej kolejności wymaga ustalenia, czy taka regulacja była w istocie potrzebna. Innymi słowy, czy rzeczywiście, jak stwierdził projektodawca, „zasada jednorazowego i natychmiastowego wypłacenia zachowku” wymagała modyfikacji²¹?

Przed wprowadzeniem omawianego przepisu w orzecznictwie²² oraz doktrynie²³ dopuszczono możliwość obniżenia zachowku na podstawie art. 5 k.c. Sąd Najwyższy

¹⁷ P. Księżak, *Zachowek...*, s. 294–298; zob. też O. Olejek, *Kilka uwag na temat doliczania darowizn do substratu zachowku*, „Studia Prawnicze KUL” 2019/3, s. 266–269.

¹⁸ Uzasadnienie projektu u.f.r., s. 50–52.

¹⁹ Zestawienie uwag zgłoszonych w ramach konsultacji publicznych, <https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12344906> (dostęp: 12.03.2023 r.).

²⁰ Zob. projekt u.f.r. z 22.03.2021 r. Co do uwag do owego przepisu w brzmieniu z tego projektu zob. T. Sokołowski, K. Szadkowski, [w:] *Kodeks cywilny*, t. 3, *Komentarz. Art. 627–1088*, red. M. Gutowski, Warszawa 2022, art. 991, nb 29–32.

²¹ Uzasadnienie projektu u.f.r., s. 50.

²² Zob. np. wyroki Sądu Najwyższego (dalej SN): z 25.01.2001 r., IV CKN 250/00, LEX nr 490432; z 7.04.2004 r., IV CK 215/03, LEX nr 152889; z 4.07.2012 r., I CSK 599/11, LEX nr 1218157; z 7.02.2013 r., II CSK 403/12, LEX nr 1314389; z 6.02.2014 r., I CSK 252/13, OSNC-ZD 2015/2, poz. 25; z 2.02.2017 r., I CSK 260/16, LEX nr 2271469.

²³ Zob. P. Księżak, *Zachowek...*, s. 353–361 i przywołana tam literatura; D. Miler, *Miarkowanie zachowku w świetle praktyki orzeczniczej*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2017/1, s. 75–107.

w uchwale z 19.05.1981 r.²⁴ wprost stwierdził, że: „W sprawie o zachówek nie jest wyłączone obniżenie wysokości należnej z tego tytułu sumy na podstawie art. 5 k.c.”. Niemniej z uwagi na charakter regulacji zawartej w art. 5 k.c. oraz instytucji zachowku obniżenie wysokości zachowku było rozwiązaniem absolutnie wyjątkowym²⁵. O ile zatem w sprawie o zachówek nie było wyłączone zastosowanie art. 5 k.c., o tyle zakres jego stosowania był szczególnie wąski²⁶. Jednocześnie należy wskazać, że w sprawach o zachówek dopuszczono możliwość skorzystania przez sąd z art. 320 Kodeksu postępowania cywilnego²⁷. Na jego podstawie sąd mógł w wyroku rozłożyć na raty świadczenie zobowiązanego, jednak – analogicznie jak w przypadku art. 5 k.c. – i tu musiały zaistnieć „szczególnie uzasadnione przypadki”. Stąd również ten przepis stosowany był jako ściśle interpretowany wyjątek.

Zgodnie z Zasadami techniki prawodawczej²⁸ przed podjęciem decyzji o zmianie legislacyjnej, w szczególności tak istotnej, należy ustalić, czy istnieją rozwiązania alternatywne, które mogą skutecznie służyć osiągnięciu założonych celów²⁹. W świetle tych zasad wydaje się, że mimo dopuszczenia w orzecznictwie i doktrynie możliwości obniżenia zachowku na podstawie art. 5 k.c. lub rozłożenia na raty zasądanego świadczenia na podstawie art. 320 k.p.c. ustawodawca słusznie wprowadził do Kodeksu cywilnego samoistną podstawę takich żądań. Uzasadnieniem jest tu przede wszystkim rygoryzm stosowania dwóch ww. przepisów. Artykuł 997¹ k.c. powinien w pewnym stopniu rygoryzm ten złagodzić, oczywiście z uwagi na to, że regulacja ta nie może prowadzić do zaprzeczenia istoty zachowku. Jednocześnie powszechnie aprobejuje się, że istnieją takie sytuacje, które nakazywałyby obniżenie zachowku lub

²⁴ Uchwała SN z 19.05.1981 r., III CZP 18/81, OSNC 1981/12, poz. 228.

²⁵ Dobitnie świadczy o tym np. uzasadnienie wyroku Sądu Apelacyjnego (dalej SA) w Szczecinie z 28.01.2021 r., I ACa 544/20, LEX nr 3184014, w którym sąd uznał, że: „Z uwagi na charakter zachowku pozbawienie prawa do niego lub obniżenie go na podstawie art. 5 k.c. powinno więc sankcjonować wyłącznie rażące przypadki naruszenia tego prawa”. „Należy jednak pamiętać, że priorytetem prawa cywilnego jest ochrona praw podmiotowych, tak więc odmowa udzielenia takiej ochrony osobie, która korzysta z przysługującego jej prawa podmiotowego w sposób zgodny z jego treścią, może mieć miejsce zupełnie wyjątkowo i musi być uzasadniona istnieniem szczególnych okoliczności uzasadniających przyjęcie, że w określonym układzie stosunków uwzględnienie powództwa prowadziłoby do skutków szczególnie dotkliwych i nieakceptowanych”.

²⁶ W wyroku z 2.02.2017 r., I CSK 260/16, LEX nr 2271469, SN wskazał, że: „Okoliczności tych nie da się oczywiście skatalogować, ale orzecznictwo Sądów powszechnych i Sądu Najwyższego pozwala stwierdzić, że gdy uwzględniać trzeba uszczerbek majątkowy zobowiązanego, to chodzi o taki uszczerbek, który oznacza pozbawienie zobowiązanego np. jedyne, niewielkiego, służącego do zaspokojenia potrzeb mieszkaniowych lokalu, czy też środków do życia”. Zob. T. Justyński, *Głosa do wyroku SN z 7 IV 2004 r., IV CK 215/03, „Państwo i Prawo” 2005/6*, s. 114, gdzie obrazowo wskazano na konieczność „podniesienia poprzeczki” w przypadku stosowania art. 5 k.c. do roszczenia o zachówek.

²⁷ Ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn.: Dz.U. z 2023 r. poz. 1550 ze zm.) – dalej k.p.c. Co do stosowania tego przepisu w kontekście zachowku zob.: P. Księżak, *Zachówek...*, s. 455; A. Paluch, *System zachowku w prawie polskim – uwagi de lege lata i de lege ferenda*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2015/2, s. 15.

²⁸ Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z 20.06.2002 r. w sprawie „Zasad techniki prawodawczej” (tekst jedn.: Dz.U. z 2016 r. poz. 283).

²⁹ Zob. M. Romanowski, *Cios wymierzony językiem silniejszy niż cios wymierzony lancą (Anonim), czyli o legislacji jako sztuce*, „Monitor Prawa Handlowego” 2014/4, s. 47 – autor uznał, że nowa inicjatywa legislacyjna powinna być traktowana jako *ultima ratio*, a ustawodawca powinien poszukać odpowiedzi, czy w ramach istniejącego porządku prawnego problem, który ma być regulowany, nie może znaleźć rozwiązania.

rozłożenie na raty zasądzonego świadczenia, o czym świadczy stosowanie przez sądy art. 5 k.c. lub 320 k.p.c. Niemniej wątpliwe jest umiejscowienie art. 997¹ § 1 k.c. w ramach regulacji odnoszących się do zachowku³⁰. Wydaje się bowiem, że przepis ten powinien znaleźć się albo tuż po art. 991 lub 992 k.c., ewentualnie w bezpośrednim sąsiedztwie przepisów o wydziedziczeniu (art. 1008–1011 k.c.).

Powyższe skłania do tego, by zadać kluczowe pytanie: skoro art. 997¹ k.c. przewidyuje wprost możliwość żądania obniżenia zachowku, to czy wyłącza on zastosowanie art. 5 k.c. w tym zakresie? Jedną ze wskazywanych w doktrynie zasad odnoszących się do art. 5 k.c. jest bowiem brak możliwości stosowania go wówczas, gdy inny przepis w sposób szczególny reguluje daną sytuację prawną³¹. Odpowiedź na postawione pytanie wymaga analizy zakresu zastosowania art. 5 k.c. i 320 k.p.c. oraz art. 997¹ § 1 k.c.

3.2. Relacja art. 997¹ § 1 k.c. do art. 5 k.c. i art. 320 k.p.c.

Aby zarzut nadużycia prawa podmiotowego (art. 5 k.c.) został uwzględniony przez sąd, wymagane jest stwierdzenie, że zapłata zachowku naruszałaby zasady współzycia społecznego³². W orzecznictwie Sądu Najwyższego podkreślano, że sprzeczność z zasadami współzycia społecznego zachodzi wówczas, gdy w świetle reguł lub wartości moralnych powszechnie społecznie akceptowanych żądanie zapłaty należności z tytułu zachowku musiałyby być ocenione negatywnie³³. Do takiego naruszenia dochodziłoby w sytuacji nagannego zachowania uprawnionego, w szczególności w postaci nieutrzymywania więzi rodzinnych przez dochodzącego zachowku ze spadkodawcą (np. trwale zerwanie kontaktów, brak opieki nad spadkodawcą lub konflikt na linii uprawniony – spadkodawca³⁴)³⁵ bądź powta-

³⁰ Szerzej T. Sokołowski, K. Szadkowski, [w:] *Kodeks...*, t. 3, *Komentarz...*, art. 991, nb 29.

³¹ S. Wójcik, [w:] *System Prawa Cywilnego*, t. 2, *Własność i inne prawa rzeczowe*, red. J. Ignatowicz, Wrocław 1977, s. 498 i przywołana tam w przyp. 60 literatura.

³² Dla przykładu D. Miler wskazała trzy wypadki miarkowania należności z tytułu zachowku na podstawie art. 5 k.c.: trudną sytuację majątkową zobowiązanego z tytułu zachowku; niezależne od zobowiązanego z tytułu zachowku zjawiska wpływające na zmianę wartości spadku; sprzeczne z zasadami współzycia społecznego postępowanie uprawnionego do zachowku za życia spadkodawcy. D. Miler, *Miarkowanie...*, s. 76.

³³ Wyrok SN z 7.04.2004 r., IV CK 215/03, LEX nr 152889.

³⁴ Wyrok SA w Szczecinie z 7.11.2012 r., I ACa 580/12, LEX nr 1246858; wyrok SA w Warszawie z 8.07.2021 r., I ACa 337/21, LEX nr 3240363 (sąd nie obniżył zachowku, gdyż nie stwierdził, aby powódka „zerwała z nim kontakt, czy też nie wyrażała zainteresowania jego osobą”). Zob. wyrok SA w Krakowie z 26.04.2016 r., I ACa 31/16, LEX nr 2047175, w którym przyjęto, że konflikt między uprawnionym a spadkodawcą musi być spowodowany nagannym zachowaniem uprawnionego i musi być przez niego zawiniony. Zob. też wyrok SA w Szczecinie z 27.03.2013 r., I ACa 892/12, LEX nr 1353836, dotyczący specyficznej sytuacji relacji spadkodawcy-księdza i uprawnionego-syna oraz wpływu zawodu spadkodawcy na relację z synem.

³⁵ Ocenę relacji spadkodawca – uprawniony dopuszczono w orzecznictwie SN, np. w wyroku z 16.06.2016 r., V CSK 625/15, OSNC 2017/4, poz. 45. Stanowisko to zostało jednak w doktrynie skrytykowane, m.in.: T. Jasiakiewicz, *Cywilne prawo – spadkowe prawo – zachówek – zasady współzycia społecznego – obniżenie zachowku na podstawie art. 5 Kodeksu cywilnego. Glosa do wyroku SN z dnia 16 czerwca 2016 r.*, V CSK 625/15, OSP 2017/9, s. 92; A. Koziółkiewicz, *Glosa do wyroku SN z dnia 26 czerwca 2016 r.*, V CSK 625/15, „Palestra” 2017/3, s. 113–121; P. Książak, *Zachówek...*, s. 368–376. Aprobująco natomiast m.in.: M. Załucki, *Obniżenie należności z tytułu zachowku w oparciu o zasady współzycia społecznego. Glosa do wyroku SN z dnia 16 czerwca 2016 r.*, V CSK 625/15, „Przegląd Sądowy” 2018/3, s. 98–105; M. Niedośpiał, *O obniżeniu należności z tytułu zachowku na*

rzalnych, intencjonalnych działań podejmowanych w celu wyrządzenia krzywdy spadkodawcy³⁶.

Do oceny zarzutu nadużycia prawa podmiotowego konieczne jest ponadto zbadanie sytuacji majątkowej i osobistej zobowiązanego do zapłaty należności z tytułu zachowku i uprawnionego do zachowku³⁷. Sprzeczność z zasadami współżycia społecznego może bowiem wynikać z faktu wydatkowania przez zobowiązanego z tytułu zachowku środków pieniężnych na majątek spadkodawcy (np. wykup jego mieszkania)³⁸ lub z braku możliwości zapłaty zachowku bez popadnięcia w niedostatek, utraty miejsca zamieszkania, szkody dla innych podstawowych potrzeb³⁹. Standardowym przykładem, w którym znalazłby zastosowanie art. 5 k.c., jest orzeczenie zmniejszające wysokość roszczenia z tytułu zachowku, w przypadku gdy w skład spadku wchodzi lokal niezbędny spadkobiercy do zaspokojenia jego potrzeb mieszkaniowych i nie jest on w stanie podjąć ekonomicznie ciężarowi spłaty całego zachowku⁴⁰. Jednocześnie możliwość obniżenia zachowku na podstawie art. 5 k.c. dopuszczano w sytuacjach wystąpienia niezależnych od zobowiązanego z tytułu zachowku zjawisk takich jak kradzież przedmiotów wchodzących w skład spadku⁴¹.

W odniesieniu do art. 320 k.p.c., aby sąd mógł rozłożyć świadczenie na raty, w stanie faktycznym sprawy musiał zająć „szczególnie uzasadniony wypadek”. Jak wskazano w doktrynie, sens tzw. moratorium sędziowskiego polega na tym, że orzekający w sprawie sąd musi sam ocenić, czy w danym stanie faktycznym obowiązek natychmiastowej zapłaty całej sumy przysługującej uprawnionemu do

podstawie art. 5 k.c. Glosa do wyroku SN z dnia 16 czerwca 2016 r., V CSK 625/15, „Palestra” 2017/11, s. 86–91. Wątpliwości w tym zakresie przedstawiono w wyroku SA w Białymstoku z 18.03.2015 r., I ACa 908/14, LEX nr 1665058. Należy dodatkowo podkreślić, że zaniedbanie tych relacji nie może być wynikiem działań samego spadkodawcy lub spadkobiercy, lecz musi być w całości spowodowane działaniem uprawnionego z tytułu zachowku. Zob. wyrok SA w Krakowie z 5.12.2012 r., I ACa 1143/12, LEX nr 1289766.

³⁶ Wyrok SA w Warszawie z 3.08.2016 r., VI ACa 868/15, LEX nr 2137047. Dobitnie wyrażono to w wyroku SA w Lublinie z 27.01.2016 r., I ACa 848/14, LEX nr 2000398, w którym stwierdzono, że: „Agresywne zachowania dorosłego syna wobec samotnej matki, wymagającej opieki ze względu na wiek i stan zdrowia, są zachowaniami niegodnymi, naruszającymi podstawowe zasady moralności, zaś jego wystąpienie z roszczeniem o zachówek stanowi nadużycie prawa w rozumieniu art. 5 k.c.”.

³⁷ Np. wyrok SA w Poznaniu z 15.02.2012 r., I ACa 1121/11, LEX nr 1133334.

³⁸ Wyrok SA w Warszawie z 21.10.2010 r., VI ACa 332/10, LEX nr 785393, w którym sąd, wymieniając powody uzasadniające obniżenie zachowku, wskazał: „Powoda nie interesowały konieczność remontu nieruchomości podobnie jak też spłaty dokonywane przez pozwaną na rzecz pozostałych współwłaścicieli nieruchomości. To pozwana własnym staraniem i kosztem doprowadziła do powiększenia masy spadkowej, dbała o nią. Pozwana ponosi wszystkie ciężary związane z tą nieruchomością – podatek, koszty związane z dostarczaniem mieszkańcom wody, odprowadzaniem ścieków i za wywóz śmieci. Pozwana obecnie utrzymuje się z emerytury. Dochód w wysokości ok. 2.000 zł netto z najmu lokali musi choćby częściowo przeznaczać na bieżące remonty nieruchomości”.

³⁹ K. Górniak, *Sukcesja przedsiębiorstwa na wypadek śmierci przedsiębiorcy*, Warszawa 2023, s. 426. Zob. uchwała SN z 19.05.1981 r., III CZP 18/81, OSNC 1981/12, poz. 228.

⁴⁰ Uchwała SN z 19.05.1981 r., III CZP 18/81, OSNC 1981/12, poz. 228; wyrok SN z 7.04.2004 r., IV CK 215/03, LEX nr 152889.

⁴¹ Wyrok SA w Poznaniu z 16.12.2009 r., I ACa 896/09, LEX nr 628229; wyrok SA w Białymstoku z 9.11.2017 r., I ACa 449/17, LEX nr 2414604; wyrok Sądu Okręgowego (dalej SO) w Warszawie z 30.05.2014 r., II C 962/12, LEX nr 2088289. Zob. A. Szpunar, *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 19 maja 1981 r., III CZP 18/81, „Nowe Prawo” 1983/2, s. 94 i n.*

zachowku powinien zostać zmodyfikowany⁴². Zastosowanie art. 320 k.p.c. wymaga wyważenia interesów dłużnika i wierzyciela, a ponadto uwzględnienia skutków, jakie orzeczenie spowoduje w ich sferze prawnej i życiowej⁴³. W orzecznictwie nie stosowano tego przepisu, gdy sąd stwierdzał, że zobowiązany z tytułu zachowku nie jest osobą niemającą „środków na pokrycie zachowku”⁴⁴. W jednym z wyroków stwierdzono nawet, że: „pозwana nie jest pozbawiona możliwości zdobycia pieniędzy potrzebnych na zapłatę powodowi, np. przez uzyskanie kredytu. Posiadając nieruchomości tak znacznej wartości, może ona stać się zabezpieczeniem spłaty kredytu”⁴⁵. Wskazywano również, że „sytuacja osobista lub zdrowotna osoby zobowiązanej może w okolicznościach konkretnej sprawy uzasadniać przyjęcie, że taki wypadek zachodzi (szczególnie uzasadniony wypadek uzasadniający rozłożenie zachowku na raty – dop. M.C.)”⁴⁶. Przyjąć zatem należy, że na gruncie spraw o zachówek „szczególnie uzasadniony przypadek” oznaczał przede wszystkim taką sytuację majątkową i osobistą zobowiązanego z tytułu zachowku, że nie był on w stanie uiścić dochodzonej kwoty jednorazowo.

Zgodnie z art. 997¹ § 1 k.c. „obowiązany do zaspokojenia roszczenia z tytułu zachowku może żądać odroczenia terminu jego płatności, rozłożenia go na raty, a w wyjątkowych przypadkach – jego obniżenia, przy uwzględnieniu sytuacji osobistej i majątkowej uprawnionego do zachowku oraz obowiązowanego do zaspokojenia roszczenia z tytułu zachowku”. Słusznie zwrócono w doktrynie uwagę, że ustawodawca nie określa przesłanek, które otwierają możliwość odroczenia przez sąd płatności czy rozłożenia świadczenia na raty, niemniej konieczność uwzględnienia sytuacji osobistej i materialnej uprawnionego i zobowiązanego wskazuje, że to właśnie te kryteria powinny być brane pod uwagę⁴⁷. Trafnie zatem Kacper Górniak podniósł, że skoro art. 997¹ § 1 k.c. nie podaje żadnych przesłanek, od których zależy możliwość jego stosowania, to niczym się nie wyróżnia na tle art. 5 k.c. czy art. 320 k.p.c.⁴⁸ Nie jest zatem żadnym postępowaniem względem dotychczasowego stanu prawnego.

To, że art. 997¹ § 1 k.c. nakazuje uwzględnić sytuację osobistą i materialną zobowiązanego oraz uprawnionego z tytułu zachowku oraz dodatkowo inne okoliczności, świadczy jednak o tym, że zakresy zastosowania art. 997¹ § 1 k.c. oraz art. 5 k.c. i art. 320 k.p.c. (w sprawach o zachówek) co najmniej się krzyżują. Z uwagi na sposób sformułowania art. 997¹ § 1 k.c. wydaje się, że ustawodawca chciał unormować pewną orzecniczą praktykę, przez co przepis ten stanowi niejako syntezę przesłanek stosowania art. 5 k.c. i 320 k.p.c. w sprawach o zachówek, a tym samym dotyczy zdecydowanej większości stanów faktycznych, w których sądy uznawały za zasadne

⁴² K. Górniak, *Sukcesja...*, s. 427.

⁴³ Wyrok SN z 9.04.2015 r., II CSK 409/14, LEX nr 1677131; wyrok SA w Warszawie z 23.01.2019 r., V ACa 334/18, LEX nr 2634991; wyrok SA w Warszawie z 9.01.2019 r., V ACa 77/18, LEX nr 2632583.

⁴⁴ Wyrok SA w Lublinie z 13.06.2014 r., I ACa 820/13, LEX nr 1498964.

⁴⁵ Wyrok SA w Katowicach z 7.06.2013 r., I ACa 183/13, LEX nr 1342243.

⁴⁶ Wyrok SO w Lublinie z 28.12.2017 r., II Ca 690/17, LEX nr 2455515.

⁴⁷ P. Księżak, [w:] *Kodeks...*, art. 997¹, nt 2.

⁴⁸ K. Górniak, *Sukcesja...*, s. 444. Autor ten w tym kontekście stwierdził wręcz, że przepis ten „nic nie wnosi”.

skorzystanie z instytucji uregulowanych w art. 5 k.c. lub 320 k.p.c.⁴⁹ Innymi słowy, wzięcie pod uwagę okoliczności z art. 997¹ § 1 k.c. – z pewnym uproszczeniem – jest niejako równoznaczne z oceną całokształtu okoliczności sprawy w świetle zasad współżycia społecznego. Ustawodawca postanowił wyodrębnić i wyszczególnić dwie kategorie sytuacji, tj. te powiązane ze sferą osobistą i majątkową (kryterium podmiotowe) oraz pozostałe, określone mianem „wyjątkowych przypadków” (kryterium przedmiotowe). Takie rozróżnienie pozwala na większą swobodę w stosowaniu art. 997¹ § 1 k.c. względem art. 5 k.c. i 320 k.p.c., w odniesieniu do odroczenia oraz rozłożenia na raty świadczenia z tytułu zachowku. Dotychczas bowiem w każdej sytuacji potencjalnego zastosowania art. 5 k.c. i 320 k.p.c. musiał zaistnieć „szczególnie uzasadniony przypadek”. Tymczasem art. 997¹ § 1 k.c. w przypadku odroczenia oraz rozłożenia na raty świadczenia z tytułu zachowku wymaga jedynie dokonania oceny stanu faktycznego przez pryzmat sytuacji osobistej i majątkowej. Oddzielenie w treści art. 997¹ § 1 k.c. „wyjątkowych przypadków” od „sytuacji osobistej i majątkowej” sprawia, że przepis ten może znaleźć zastosowanie także w tych sytuacjach, które dotychczas nie były na tyle „wyjątkowe”, by uzasadniać skorzystanie przez sąd z art. 5 k.c. lub 320 k.p.c. Dodać od razu trzeba, że wskazane powyżej rozróżnienie na kryterium podmiotowe i przedmiotowe nie oznacza, iż ich zakresy zastosowania się nie pokrywają. Pod pojęciem „wyjątkowych przypadków” rozumieć należy także takie stany faktyczne, w których występuje bardzo wysokie nasilenie okoliczności, związanych ze sferą osobistą i majątkową uprawnionego lub zobowiązanego z tytułu zachowku, wskazujących, że dana sytuacja ma charakter „wyjątkowy”, a co za tym idzie – uzasadnione jest nie odroczenie lub rozłożenie na raty, ale obniżenie świadczenia.

Sytuacja osobista oraz majątkowa zobowiązanego i uprawnionego do zachowku stanowi kryterium wysoce ocenne, które obejmuje niezliczoną liczbę przypadków. Kryterium to stanowi przy tym postulat sprawiedliwego wyważenia możliwości zarobkowych i uzasadnionych interesów zobowiązanego oraz uprawnionego z tytułu zachowku (można ją stąd określić jako zasadę należytego wyważenia interesów zobowiązanego i uprawnionego). Okoliczności te dają sądowi podstawę do oceny, jaki sposób zapłaty zachowku jest adekwatny do możliwości zobowiązanego z tego tytułu. W związku z tym, że również takie okoliczności były dotychczas brane pod uwagę przy stosowaniu art. 5 k.c. i 320 k.p.c., przy wykładni art. 997¹ k.c. powinno się posłużyć dorobkiem orzecznictwa wypracowanym na tle tych przepisów.

Ocena sytuacji majątkowej musi uwzględniać możliwość dokonania spłaty bez uszczerbku dla koniecznego utrzymania zobowiązanego z tytułu zachowku i osób, wobec których jest zobowiązany do alimentacji, oraz potrzeb uprawnionego i jego rodziny. W zakresie sytuacji majątkowej mieści się zatem przypadek braku możliwości zapłaty zachowku bez popadnięcia przez zobowiązanego w niedostatek, utraty miejsca zamieszkania czy szkody dla innych podstawowych potrzeb, jak również

⁴⁹ Zob. zestawienie dotychczasowych poglądów orzecznictwa: A. Partyk, *Pozbawienie spadkobiercy zachowku lub obniżenie jego wysokości na podstawie art. 5 k.c.*, LEX/el. 2022.

sytuacja, w której spadkobierca lub nawet osoba bliska spadkobiercy potrzebują w zdecydowanie dużym stopniu wsparcia finansowego. Mając na uwadze cel regulacji, należy przyjąć, że chodzi również o sytuację, gdy w skład spadku wchodzi jeden lub kilka przedmiotów lub mas majątkowych (np. przedsiębiorstwo), które są znacznej wartości, ale zobowiązany nie dysponuje pieniędzmi umożliwiającymi natychmiastowe pokrycie zachowku⁵⁰. Analogicznie jak dotychczas (na gruncie art. 5 k.c.) art. 997¹ § 1 k.c. powinien znaleźć zastosowanie w przypadku zobowiązanego do zaspokojenia roszczenia z tytułu zachowku emeryta, który utrzymuje się wyłącznie z emerytury i który otrzymał od spadkodawcy nieruchomość będącą jego miejscem zamieszkania i stanowiącą jego jedyny majątek. Ponadto art. 997¹ § 1 k.c. znajdzie zastosowanie również, gdy spełnienie świadczenia z tytułu zachowku wywoła daleko idące negatywne konsekwencje dla płynności finansowej fundacji rodzinnej, z pokrzywdzeniem dla jej beneficjentów⁵¹. Nie bez znaczenia powinna pozostać także znaczna dysproporcja majątków zobowiązanego i uprawnionego⁵². Jednocześnie, jeżeli zobowiązany z tytułu zachowku obejmujący spadek ma znacznej wielkości majątek, oszczędności albo wysokie dochody, zastosowanie art. 997¹ § 1 k.c. nie byłoby uzasadnione.

W kontekście sytuacji osobistej uprawnionego i zobowiązanego z tytułu zachowku powtórzyć można za P. Księżakiem, że obejmuje ona m.in. wiek, stan zdrowia, stan rodzinny i zdolność do pracy⁵³. Odroczenie lub rozłożenie na raty zachowku może zatem uzasadniać zaawansowany wiek, niepełnosprawność czy przewlekła choroba, która uniemożliwia podjęcie pracy zarobkowej zobowiązanemu z tytułu zachowku.

Pewną wskazówkę interpretacyjną co do wykładni zwrotu „sytuacja osobista i majątkowa” może stanowić art. 216 § 2 pkt 2 k.c., gdyż *expressis verbis* zawiera on te kryteria. Ponadto przepis ten był wzorcem przy projektowaniu art. 997¹ k.c. Wymienione kryteria nie stanowią zatem *novum* w Kodeksie cywilnym. W pewnym zakresie i z ostrożnością odwoływać się można również do przepisów Kodeksu postępowania cywilnego dotyczących egzekucji, w szczególności art. 829 i 829¹ k.p.c., które ograniczają przeprowadzenie egzekucji z przedmiotów stanowiących minimum egzystencji. Należy pamiętać, że uwzględnienie sytuacji materialnej i osobistej uprawnionego oraz zobowiązanego umożliwia sądowi ważenie interesów danych podmiotów. Stąd brzmienie art. 997¹ § 1 k.c. nie może *a limine* prowadzić do przyjęcia tezy, że ubogi uprawniony do zachowku zawsze otrzyma świadczenie w pełnej wysokości, nierozłożone na raty lub nieodroczone.

W wypadku obniżenia zachowku muszą dodatkowo zaistnieć „wyjątkowe przypadki”. W tym kontekście wątpliwości wywołuje odniesienie przez ustawodawcę „wyjątkowych przypadków” wyłącznie do obniżenia roszczenia z tytułu zachowku. Wynika to stąd, że dotychczas również rozłożenie na raty takiego roszczenia na podstawie art. 320 k.p.c. było przez sąd stosowane w „wyjątkowych przypadkach”.

⁵⁰ P. Księżak, [w:] *Kodeks...*, art. 997¹, nt 2.

⁵¹ Zob. przykłady: P. Księżak, [w:] *Kodeks...*, art. 997¹, nt 4.

⁵² P. Księżak, [w:] *Kodeks...*

⁵³ P. Księżak, [w:] *Kodeks...*

Jest to niewątpliwie pogorszenie sytuacji uprawnionego do zachowku. Niemniej uzasadnieniem tej gradacji może być to, że odroczenie terminu płatności oraz rozłożenie świadczenia na raty powodują jedynie zaspokojenie interesu uprawnionego w późniejszym terminie. Obniżenie zachowku może natomiast – w przypadku niewystąpienia lub braku możliwości wystąpienia przez uprawnionego z odpowiednim żądaniem o uzupełnienie zachowku (art. 997¹ § 3 k.c.) – doprowadzić w konsekwencji do uzyskania przez niego mniejszego świadczenia, a w istocie wywłaszczenia⁵⁴. Należy jednak wyrazić nadzieję, że art. 997¹ § 1 k.c. będzie w każdym przypadku stosowany przez sąd wyjątkowo, a nie automatycznie. Już samo pozbawienie uprawnionego do zachowku korzyści ze spadku w drodze dziedziczenia lub innych przysporzeń może być dla niego okolicznością krzywdzącą i dolegliwą, a tego nie powinno jeszcze pogłębiać ograniczenie możliwości realizacji roszczeń z tytułu zachowku⁵⁵. Zastosowanie art. 997¹ § 1 k.c. powinno zostać utrzymane w rozsądnych granicach, chroniących egzystencję i zdolność majątkową/gospodarczą zobowiązanego z tytułu zachowku, a równocześnie gwarantujących uprawnionym realny stopień zaspokojenia ich żądania.

Ustawa nie precyzuje, co oznaczać mają „wyjątkowe przypadki”. Ich wystąpienie będzie podlegało ocenie na tle danego stanu faktycznego. W doktrynie podkreślono, że „wyjątkowe przypadki” mogą z jednej strony dotyczyć sytuacji majątkowej i osobistej uprawnionego lub zobowiązanego z tytułu zachowku (będą to przypadki jaskrawe), a z drugiej – nie mieć w ogóle bezpośredniego związku z tymi okolicznościami⁵⁶. Wydaje się, że zasadnym jest przyjęcie, iż „wyjątkowe przypadki” (wskazane w art. 997¹ § 1 k.c.) niedotyczące *stricte* sytuacji majątkowej i osobistej odnoszą się do tych stanów faktycznych, które na gruncie art. 5 k.c. zachodziły wówczas, gdy w świetle zasad lub wartości moralnych powszechnie, społecznie akceptowanych żądanie zapłaty należności z tytułu zachowku musiało być ocenione negatywnie jako niesprawiedliwe lub nieetyczne, m.in. ze względu na zachowanie uprawnionego do zachowku⁵⁷.

Na tle relacji art. 997¹ § 1 k.c. oraz art. 5 k.c. wątpliwości budzić może powoływanie się przez zobowiązanego z tytułu zachowku na okoliczności sprzeczne z zasadami współżycia społecznego zachowania uprawnionego w stosunku do spadkodawcy. Jak już była o tym mowa, Sąd Najwyższy potwierdził taką możliwość na gruncie art. 5 k.c., natomiast *prima facie* art. 997¹ k.c. sugeruje jej wykluczenie. Brak jednak podstaw do wyłączenia stosowania art. 997¹ § 1 k.c. w takich sytuacjach. Prawo do zachowku przysługuje ze względu na szczególnie stosunek rodzinny istniejący między uprawnionym do zachowku a spadkodawcą oraz służy urzeczywistnieniu obowiązków moralnych, jakie spadkodawca ma względem swoich najbliższych. Nie należy jednak zapominać, że nie mogą zostać pominięte te zachowania uprawnionego, które wskazują na to, jak wywiązywał się on ze swych obowiązków względem

⁵⁴ Tak P. Księżak, [w:] *Kodeks...*, art. 997¹, nt 3.

⁵⁵ Wyrok SA w Warszawie z 24.02.2014 r., I ACa 1204/13, LEX nr 1444907.

⁵⁶ P. Księżak, [w:] *Kodeks...*, art. 997¹, nt 2.

⁵⁷ Wyrok SA w Poznaniu z 9.05.2013 r., I ACa 334/13, LEX nr 1342321.

najbliższych. Niezasadnym byłoby zatem, aby uprawniony z tytułu zachowku, który samodzielnie zrezygnował z utrzymywania jakichkolwiek kontaktów (czy szerzej: więzi rodzinnych) ze spadkodawcą bądź postępował w inny moralnie lub prawnie naganny sposób względem spadkodawcy, otrzymywał w całości zachówek. W związku z tym zwrot „wyjątkowe przypadki” powinien dotyczyć właśnie m.in. uporczywego uchylania się przez uprawnionego od pomocy spadkodawcy, powtarzających się aktów agresji wobec spadkodawcy, czy też uporczywego nękania spadkodawcy. Odnosić to można zatem do wypadków, w których istniała podstawa wydziedziczenia, chyba że spadkodawca miał świadomość zaistnienia tej podstawy i zrezygnował z dokonania wydziedziczenia bądź też przebaczył bliskiemu. Dotyczy to w szczególności sytuacji, gdy spadkodawca sporządził testament, w którym nie wydziedziczył uprawnionego, bo znał podstawy wydziedziczenia, lub też gdy odwołał wcześniejszy testament, w którym takie wydziedziczenie było (co można traktować jako przebaczenie).

W tym kontekście warto odnieść się do regulacji austriackich. Spadkodawca ma tam bowiem możliwość zmniejszenia zachowku o połowę w przypadku, gdy testator oraz uprawniony do zachowku nie utrzymywali nigdy bądź przez dłuższy czas przed śmiercią testatora relacji typowej dla tak bliskich stosunków rodzinnych (§ 776 ust. 1 austriackiego kodeksu cywilnego)⁵⁸. Nie jest jednak możliwe skorzystanie z tej instytucji, gdy spadkodawca bezzasadnie zrezygnował z prawa do osobistych kontaktów z osobą mającą prawo do zachowku (§ 776 ust. 2 ABGB). Podobne rozwiązanie przewiduje prawo spadkowe w Katalonii z 2008 r.⁵⁹ Mimo że art. 997¹ § 1 k.c., w przeciwieństwie do regulacji austriackich czy katalońskich, nie zawiera analogicznych postanowień, to możliwość obniżenia zachowku z uwagi na ww. okoliczności należałoby dopuścić w orzecznictwie ze względów aksjologicznych.

Mając na uwadze powyższe, dopuścić należy takie „wyjątkowe przypadki”, w których sama postawa uprawnionego wobec spadkodawcy uzasadnia zastosowanie art. 997¹ § 1 k.c., nawet jeżeli sytuacja majątkowa osoby bliskiej, która otrzymała korzyści z majątku zmarłego, nie jest szczególnie skomplikowana. Taka wykładnia, mimo że może stać w sprzeczności z literalnym brzmieniem tego przepisu, który zdaje się nakazywać każdorazowe badanie sytuacji materialnej i osobistej uprawnionego oraz zobowiązanego, jest w pełni dopuszczalna na gruncie wykładni celowościowej oraz funkcjonalnej.

Poza okolicznościami występującymi na linii uprawniony – spadkodawca zasadnicze znaczenie przypisać należy relacji uprawniony – zobowiązany. Niegodziwe, naganne moralnie i etycznie zachowanie uprawnionego względem zobowiązanego będzie umożliwiało skorzystanie z art. 997¹ § 1 k.c., o ile oczywiście przypadek taki wystąpi w odpowiednim stopniu nasilenia, tj. będzie „wyjątkowym przypadkiem”.

⁵⁸ *Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch* z 1.06.1811 r. – dalej ABGB. Zob. M. Królikowski, *Możliwość obniżenia zachowku de lege lata i de lege ferenda*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2018/1, s. 83.

⁵⁹ Zob. E. Arroyo i Amayuelas, M. Anderson, *Between Tradition and Modernisation: A General Overview of the Catalan Succession Law Reform*, [w:] *The Law of Succession: Testamentary Freedom*, red. M. Anderson, E. Arroyo i Amayuelas, Groningen 2011, s. 43–44.

Niezależnie od powyższego P. Księżak wymienił również specyficzną sytuację wynikającą ze zmian cen składników majątkowych, co mogłoby prowadzić do jaskrawego pokrzywdzenia zobowiązanego, a także niedające się usprawiedliwić aksjologicznie zwiększenie zachowku w wypadku wydziedziczenia zstępnego pozostawiającego dalszego zstępnego, którego wydziedziczyć spadkodawca nie mógł⁶⁰. Dodać można tutaj również przypadek innych niezależnych od zobowiązanego zjawisk wpływających na wartość spadku (np. jego kradzież), o ile oczywiście zaspokojenie zachowku prowadziłyby do daleko idących negatywnych konsekwencji dla zobowiązanego.

Z przeprowadzonych rozważań wynika, że art. 997¹ § 1 k.c. powinien co do zasady wykluczyć możliwość żądania obniżenia zachowku na podstawie art. 5 k.c., gdyż sytuacja majątkowa i osobista stron, którą uwzględnić ma sąd, uznawana była dotychczas za podstawę do obniżenia roszczenia o zachówek właśnie na podstawie art. 5 k.c. Ponadto pozostałe stany faktyczne, w szczególności w postaci nagannego zachowania uprawnionego z tytułu zachowku względem spadkodawcy, relewantne na gruncie art. 5 k.c. powinny mieścić się w pojęciu „wyjątkowych przypadków” z art. 997¹ § 1 k.c.

Artykuł 997¹ § 1 k.c. nie wyłącza jednak zastosowania art. 5 k.c. w ogólności do spraw dotyczących zachowku. Pamiętać trzeba, że art. 5 k.c. może być podstawą do żądania oddalenia powództwa o zachówek⁶¹. W konsekwencji przyjąć należy, że art. 997¹ § 1 k.c. nie wyłącza zastosowania art. 5 k.c. w tym zakresie⁶². Będzie to miało miejsce raczej w sytuacjach skrajnych, tj. znacznego natężenia różnych elementów stanu faktycznego, które powodują, że żądanie zachowku nie może być uznane za zasadne w żadnej części. Przemawia za tym również to, że art. 997¹ § 1 k.c. ma charakter wyjątku i nie powinien być wykładany rozszerzająco. Skoro przepis ten nie mówi nic o oddaleniu żądania, to nie może on być podstawą do takiego rozstrzygnięcia⁶³. Dodatkowo warto zwrócić uwagę na to, że dość powszechnie dopuszcza się zastosowanie art. 5 k.c. z urzędu⁶⁴, natomiast art. 997¹ k.c. przewiduje jego zastosowanie na wyraźne żądanie zobowiązanego.

W odniesieniu do art. 320 k.p.c. wydaje się, że art. 997¹ § 1 k.c. wyłącza jego zastosowanie w ogólności, skoro ten ostatni przepis przewiduje wprost możliwość rozłożenia na raty świadczenia z tytułu zachowku, a ponadto statuuje mniejsze wymagania niż art. 320 k.p.c. Analogicznie jak w przypadku art. 5 k.c. różnicą między art. 997¹ § 1 k.c. a art. 320 k.p.c. jest to, że w doktrynie oraz orzecznictwie dopuszczalne było stosowanie art. 320 k.p.c. z urzędu⁶⁵.

⁶⁰ P. Księżak, [w:] *Kodeks...*, art. 997¹, nt 12.

⁶¹ Zob. np. wyrok SN z 14.03.2018 r., II CSK 276/17, LEX nr 2558312.

⁶² Tak też: P. Księżak, [w:] *Kodeks...*, art. 997¹, nt 12; J. Ciszewski, J. Knabe, [w:] *Kodeks...*, art. 997¹, nt 10.

⁶³ Z perspektywy wykładni systemowej wskazać należy, że zwrot „oddali żądanie” jest zawarty w art. 390 § 3 k.c.

⁶⁴ T. Justyński, *Nadużycie prawa w polskim prawie cywilnym*, Warszawa 2000, s. 125–127; wyrok SN z 23.05.2013 r., IV CSK 660/12, LEX nr 1365725.

⁶⁵ Tak np. M. Manowska, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz aktualizowany*, t. 1, Art. 1–477(16), LEX/el. 2022, art. 320, nt 3; wyrok SN z 30.04.2015 r., II CSK 383/14, OSNC-ZD 2016/3, poz. 59. Wspomnieć należy, że art. 320 k.p.c., obok charakteru proceduralnego, ma cechy normy materialnoprawnej; tak np. uchwała SN 7 sędziów z 22.09.1970 r., III PZP 11/70, OSNC 1971/4, poz. 61.

3.3. Cel i charakter prawny art. 997¹ k.c.

Potrzebę wprowadzenia art. 997¹ k.c. nie sposób rozważać w oderwaniu od przedstawionego przez projektodawcę uzasadnienia tej zmiany. Już od razu wskazać należy, że uzasadnienie to jest niewystarczające oraz wątpliwe. Po zapoznaniu się z jego treścią trudno nie odnieść wrażenia, że dodanie art. 997¹ k.c. służy jednemu konkretnemu celowi – ochronie przedsiębiorstwa (firmy rodzinnej)⁶⁶. To właśnie pod tym kątem przebiega cała argumentacja projektodawcy. A przecież *cavendum est a fragmentis*⁶⁷. Jak podkreślił sam projektodawca, przepis ten ma zastosowanie ogólne, a nie wyłącznie do fundacji rodzinnej (sukcesji przedsiębiorstwa). Nie można zatem uznać za właściwe uzasadnianie tak istotnej zmiany tak partykularnym interesem. Zabrakło spojrzenia na omawianą kwestię w sposób holistyczny, w szczególności rozważań w uzasadnieniu projektu u.f.r. dotyczących art. 5 k.c. i 320 k.p.c.⁶⁸ oraz ich relacji do nowego art. 997¹ k.c., przykładów sytuacji, w których rzeczywiście dochodziło do obniżenia zachowku, wniosków wyciągniętych z analizy orzecznictwa, czy wreszcie omówienia istoty zachowku oraz funkcji, jakie realizuje.

Ponadto w doktrynie⁶⁹, w odniesieniu do pierwotnego projektu ustawy nowelizującej, wskazywano na wątpliwości związane z konstytucyjnością art. 997¹ k.c. Artykuł ten w swojej pierwotnej wersji odnosił się bowiem wyłącznie do przypadku, gdy w skład spadku wchodziło przedsiębiorstwo. Zdaniem Tomasza Sokołowskiego oraz Karola Szadkowskiego projektodawca, formułując art. 997¹ k.c. na wzór art. 216 k.c., pominął kluczową okoliczność, że art. 216 k.c. znajduje swoją podstawę w art. 23 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej⁷⁰, natomiast treść pierwotnego art. 997¹ k.c. nie miała takiej podstawy konstytucyjnej⁷¹. Wydaje się, że przedstawione powyżej stanowisko T. Sokołowskiego oraz K. Szadkowskiego było zbyt daleko idące. Konstytucyjnej podstawy dla art. 997¹ k.c. w jego pierwotnej wersji poszukiwać bowiem należało głównie w art. 20 Konstytucji RP, tj. w swobodzie prowadzenia działalności gospodarczej i zasadzie społecznej gospodarki rynkowej. Konstatacja ta pozostaje aktualna na gruncie obecnego brzmienia art. 997¹ k.c.⁷² Powyższe wartości uzasadniają bowiem ingerencję w zachówek w przypadku, gdy w skład spadku wchodzi przedsiębiorstwo lub inne składniki o zmiennej

⁶⁶ Tak też K. Górniak, *Sukcesja...*, s. 443. Autor ten trafnie wskazał jednak, że obecne brzmienie art. 997¹ k.c. zasługuje na krytykę, gdyż nie nawiązuje w ogóle do tego celu.

⁶⁷ Ostrożnym należy być fragmentami. Paremia ta nakazuje dokonywanie wykładni, ale również argumentacji, przy uwzględnieniu całości. Zob. S. Lewandowski, *Retoryczne i logiczne podstawy argumentacji prawniczej*, Warszawa 2013, s. 238.

⁶⁸ Projektodawca wskazał jedynie, *notabene* nieprecyzyjnie, że w sytuacji, gdy w skład spadku wchodzi np. przedsiębiorstwo, możliwe było jedynie rozłożenie zachowku na raty, i to pod warunkiem, że miał miejsce „szczególnie uzasadniony wypadek” i przemawiały za tym zasady współzycia społecznego.

⁶⁹ Zob. T. Sokołowski, K. Szadkowski, [w:] *Kodeks...*, t. 3, *Komentarz...*, art. 991, nb 29.

⁷⁰ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.) – dalej Konstytucja RP.

⁷¹ T. Sokołowski, K. Szadkowski, [w:] *Kodeks...*, t. 3, *Komentarz...*, art. 991, nb 29.

⁷² Zob. K. Górniak, *Sukcesja...*, s. 448, gdzie wskazano, że art. 997¹ k.c. realizuje cel chroniony konstytucyjnie, którym jest ochrona przedsiębiorstw rodzinnych.

wartości. Osadzenie art. 997¹ k.c. w sferze normatywnej Konstytucji RP jest o tyle istotne, że zachówek stanowi wyraz konstytucyjnej zasady ochrony rodziny. W tym zakresie niestety również zabrakło głębszej refleksji projektodawcy w uzasadnieniu projektu u.f.r.

Po rozważeniu kwestii potrzeby wprowadzenia art. 997¹ § 1 k.c. warto przeanalizować charakter prawny uprawnienia wynikającego z tego przepisu. Należy bowiem odpowiedzieć na pytanie, czy omawiany przepis statuuje roszczenie, prawo kształtujące albo tzw. prawo potestatywne (uprawnienie do żądania ukształtowania zobowiązania przez sąd⁷³). Wpływa to bezpośrednio na kierunek interpretacji art. 997¹ § 1 k.c., gdyż wskazuje m.in., czy do realizacji określonych tam uprawnień konieczna jest ingerencja sądu⁷⁴.

Aby rozstrzygnąć powyższą kwestię, należy przywołać klasyczną definicję roszczenia w rozumieniu materialnoprawnym. Otóż wskazuje się, że roszczenia: „Są to uprawnienia polegające na możliwości domagania się od indywidualnie oznaczonych osób, aby zachowały się w określony sposób, polegający na czynieniu, zaniechaniu lub znoszeniu”⁷⁵. Za pomocą roszczeń wierzyciel może wymusić wykonanie przez dłużnika konkretnych obowiązków składających się na treść zobowiązania, a więc wymusić w ten sposób spełnienie świadczenia⁷⁶. Roszczenia stanowią refleks nałóże-

⁷³ Co do wątpliwości terminologicznych zob. np. P. Machnikowski, *Struktura zobowiązania*, [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 5, *Prawo zobowiązań – część ogólna*, red. K. Osajda, Warszawa 2020, s. 177. Szerzej nt. kategorii praw potestatywnych np. L. Ostrowski, *Prawa potestatywne a art. 357¹ k.c.*, „Przegląd Sądowy” 2002/7-8, s. 129 i n.

⁷⁴ Tak np. § 2331a niemieckiego kodeksu cywilnego (*Bürgerliches Gesetzbuch* z 18.08.1896 r.), uchwalony w 1969 r. (*Gesetz über die rechtliche Stellung der nichtehelichen Kinder* z 19.08.1969 r., BGBl. I, s. 1243), znolizowany w 2009 r. (*Gesetz zur Änderung des Erb- und Verjährungsrechts* z 24.09.2009 r., BGBl. I, s. 3142), na podstawie którego zobowiązany z tytułu zachowku, po spełnieniu określonych przesłanek, może żądać odroczenia terminu płatności zachowku, przez złożenie stosownego wniosku do sądu. Zgodnie z tym przepisem „(1) Spadkobierca może żądać odroczenia terminu płatności zachowku, jeżeli natychmiastowe zaspokojenie całego zachowku byłoby dla niego nadmiernym utrudnieniem ze względu na charakter spadku, w szczególności gdyby wymagało od niego wyzbycia się domu lub zbycia składnika majątkowego stanowiącego ekonomiczną podstawę egzystencji spadkobiercy i jego rodziny. Należy uwzględnić interesy uprawnionego do zachowku. (2) Sąd spadku orzeka o odroczeniu, jeżeli zachówek nie jest kwestionowany. Paragraf 1382 ust. 2-6 stosuje się odpowiednio; sąd spadku zastępuje sąd rodzinny” (tłumaczenie – M.C.). Tak też w prawie austriackim – § 767 ust. 1 ABGB: „Na wniosek zobowiązanego sąd może odroczyć spełnienie roszczenia z tytułu zachowku, jeżeli natychmiastowe spełnienie mogłoby być nadmiernie dotkliwe dla dłużnika, biorąc pod uwagę wszystkie okoliczności. Może to mieć miejsce m.in., gdy z powodu braku innego majątku zobowiązany musiałby sprzedać dom, który służy do zaspokojenia jego podstawowych potrzeb mieszkaniowych, lub przedsiębiorstwa, które stanowi jego źródło utrzymania. Roszczenie o zapłatę zachowku w całości podlega odroczeniu na wniosek zobowiązanego, jeżeli natychmiastowa zapłata zagrażałaby w znacznym stopniu dalszemu prowadzeniu jego działalności gospodarczej. Należy uwzględnić interes osoby uprawnionej do zachowku” (tłumaczenie – M.C.). Zob. wypowiedzi Rudolfa Welsera co do tej kwestii w prawie austriackim: W. Borysiak, *Recenzja – Rudolf Welsler, Die Reform des österreichischen Erbrechts: Gutachten, Bd II/I, Verhandlungen des Siebzehnten Österreichischen Juristentages, Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, Wien 2009*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2011/2, s. 586.

⁷⁵ S. Grzybowski, [w:] *System Prawa Cywilnego*, t. 1, *Część ogólna*, red. S. Grzybowski, Wrocław 1985, s. 219.

⁷⁶ W. Borysiak, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. serii K. Osajda, red. tomu W. Borysiak, Legalis/el. 2024, art. 353, nt 22; B. Fuchs, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 3, *Zobowiązania. Część ogólna (art. 353-534)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2018, art. 353, nt 29; T. Wiśniewski, [w:] *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania*, t. 1, red. G. Bieniek, Warszawa 2011, art. 353, nt 16.

nia – na drugą stronę stosunku – obowiązku określonego zachowania się względem uprawnionego⁷⁷.

Kwalifikacja uprawnienia z art. 997¹ § 1 k.c. jako roszczenia nie wydaje się trafna. Z treści tego przepisu w sposób klarowny wynika, że uprawnienie zobowiązanego do zapłaty zachowku nie jest ukierunkowane na możliwość żądania określonego zachowania się przez uprawnionego do zachowku. Trudno jest przy tym przyjąć, że zobowiązany do zapłaty zachowku wymusza spełnienie jakiegoś świadczenia, czy też, że mamy do czynienia z refleksem obowiązku określonego zachowania ze strony uprawnionego do zachowku. Jakie zachowanie miałby bowiem wymusić zobowiązany do zachowku od uprawnionego do tego roszczenia? W myśl brzmienia art. 997¹ § 1 k.c. żądanie zmierza nie do wymuszenia konkretnego zachowania, a do zmiany istniejącego stosunku zobowiązaniowego, a więc do nowego ustalenia treści zobowiązania. Poglądu tego nie neguje użyte w art. 997¹ § 1 k.c. sformułowanie „może żądać”, które intuicyjnie wskazuje na roszczenie. Tożsamy zwrot zawierają bowiem także m.in. art. 291, art. 484 § 2 czy art. 907 § 2 k.c., które nie są jednak kwalifikowane jako roszczenia⁷⁸. Zwrot „może żądać” nie świadczy o tym, że art. 997¹ § 1 k.c. statuuje roszczenie po stronie zobowiązanego do zapłaty zachowku⁷⁹.

Od przedstawionych powyżej roszczeń odróżnia się prawa kształtujące. Prawa te polegają na tym, że „uprawniony może doprowadzić do powstania, zmiany lub ustania stosunku prawnego swym własnym działaniem, bez udziału innych osób”⁸⁰. Nieco inaczej prawa kształtujące zdefiniował Zbigniew Radwański, który uznał za cechę je wyróżniającą istnienie po stronie uprawnionego kompetencji do zmiany lub do zakończenia stosunku prawnego przez jednostronną czynność prawną, nie zaś do jego ustanowienia⁸¹. Prawa kształtujące jako swego rodzaju kompetencję postrzegał także Piotr Machnikowski. Według niego kompetencja ta polega na tym, że „określony podmiot (wierzyciel lub dłużnik, wyjątkowo inna osoba) może przez swoją czynność prawną (jednostronną) ustanowić, zmienić (skonkretyzować), uchylić, zaktualizować lub zdeaktualizować obowiązki prawne innego podmiotu, a przeważnie jednocześnie i swoje obowiązki”⁸². Co do zasady osoba wymieniona w sformułowaniu normy

⁷⁷ P. Machnikowski, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2023, art. 353, nb 10.

⁷⁸ Zob. w odniesieniu do art. 291 k.c. np.: B. Lackoroński, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. serii K. Osajda, red. tomu W. Borysiak, Legalis/el. 2024, art. 291, nt 3; G. Sikorski, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. J. Ciszewski, P. Nazaruk, LEX/el. 2023, art. 291, nt 16. W odniesieniu do art. 484 § 2 k.c. np.: W. Borysiak, [w:] *Kodeks...*, art. 484, nt 73; M. Rzewuski, *Chwila złożenia wniosku o miarkowanie kary umownej. Glosa do wyroku SN z dnia 23 czerwca 2017 r., I CSK 625/16*, „Przegląd Sądowy” 2019/2, s. 116. W odniesieniu do art. 907 § 2 k.c. np. Z. Radwański, *Renta*, [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 8, *Prawo zobowiązań – część szczegółowa*, red. J. Panowicz-Lipska, Warszawa 2011, s. 745.

⁷⁹ Tak K. Górniak, *Sukcesja...*, s. 445. Autor ten wskazał: „z uchwalonego art. 997¹ KC wynika, że zobowiązany do zapłaty zachowku «może żądać» odroczenia terminu jego płatności, rozłożenia go na raty lub jego obniżenia. Sugeruje to, że zobowiązanemu do zapłaty zachowku przysługuje roszczenie do uprawnionego do zachowku, czyli prawnie zabezpieczone żądanie określonego zachowania się”.

⁸⁰ S. Grzybowski, [w:] *System...*, t. 1, *Część...*, s. 219.

⁸¹ Z. Radwański, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2007, s. 96.

⁸² P. Machnikowski, *Struktura...*, [w:] *System...*, t. 5, *Prawo...*, s. 170.

kompetencyjnej jako mogąca dokonać danej czynności nie jest adresatem tej normy⁸³. Może być jednak tak, że kompetencja zostanie przyznana samemu adresatowi normy, tzn. że on sam może dokonać czynności, której skutki będą dotyczyły jego samego⁸⁴. Uprawnieniu kształtującemu nie odpowiada bezpośrednio obowiązek drugiej strony – w takim sensie, w jakim odpowiada to konstrukcji roszczenia.

Podobną rolę do uprawnień kształtujących spełniają uprawnienia do żądania ukształtowania zobowiązania przez sąd (tzw. prawa potestatywne). Pomocne w dokonaniu rozróżnienia pomiędzy tą kategorią a kategorią praw kształtujących może być odwołanie się do aprobowanego niekiedy w doktrynie podziału na uprawnienia kształtujące *sensu stricto* oraz *sensu largo*⁸⁵. O ile pierwszy rodzaj uprawnień polega na możliwości doprowadzenia wyłącznie swoim własnym działaniem do powstania, ustania lub zmiany stosunku prawnego, o tyle drugi dotyczy uprawnień, które nie mogą być swobodnie wykonywane⁸⁶. Do ich wykonania konieczne jest bowiem uzyskanie orzeczenia sądowego.

Pomocna może być również analiza niemieckiej doktryny dokonana w tym zakresie przez Macieja Gutowskiego⁸⁷. Według niego „K. Larenz, pisząc o prawie podmiotowym (*subjektives Recht*), wskazuje jako jedną z jego postaci uprawnienie, w którym występuje brak bezpośredniego sprzężenia z obowiązkiem drugiej strony, a jednocześnie istnieje obowiązek poddania się drugiej stronie określonego działania uprawnionego, i to bez możliwości przeciwdziałania takiemu działaniu. Autor wskazuje, że chodzi tu w szczególności o prawa kształtujące (*Gestaltungsrecht*)”. Tak rozumiane uprawnienie jest zbieżne z rozumieniem w polskiej doktrynie terminu „prawa kształtujące”. Ponadto M. Gutowski zaznaczył: „Rzeczywiście natomiast niemiecka doktryna stoi na stanowisku, że w niektórych przypadkach wykonanie prawa kształtującego jest możliwe dopiero w następstwie orzeczenia sądowego. Wskazuje się, że takie sytuacje mają miejsce w szczególności w razie konieczności daleko idącej ingerencji w pozycję prawną jednej ze stron, a także z uwagi na «oczywisty interes publiczny»”⁸⁸. W takich przypadkach osobie przysługuje uprawnienie do wytoczenia powództwa z żądaniem wydania wyroku kształtującego⁸⁹.

Jako że uprawnienie wynikające z art. 997¹ § 1 k.c. zmierza w istocie do zmiany istniejącego stosunku zobowiązaniowego, uprawnienie to może być kwalifikowane jako prawo kształtujące lub tzw. prawo potestatywne. Mając jednak na uwadze powyższe rozważania, należałoby opowiedzieć się za zaliczeniem wynikającego z tego przepisu

⁸³ P. Machnikowski, *Struktura...*, [w:] *System...*, t. 5, *Prawo...*, s. 170.

⁸⁴ Z. Ziemiński, *Kompetencja i norma kompetencyjna*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1964/4, s. 33 i n.

⁸⁵ M. Gutowski, *Bezskuteczność czynności prawnej*, Warszawa 2017, s. 136. Autor ten zakwestionował jednak zasadność wyróżniania praw kształtujących *sensu largo* w ogólności – M. Gutowski, *Bezskuteczność...*, s. 137–138.

⁸⁶ K. Piasecki, *Postępowanie sporne rozpoznawcze*, Warszawa 2004, s. 149.

⁸⁷ M. Gutowski, *Bezskuteczność...*, s. 136–137. Autor ten odwołał się do pracy: K. Larenz, M. Wolf, *Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts*, München 2004, s. 266 i n.

⁸⁸ M. Gutowski, *Bezskuteczność...*, s. 137. Autor ten przywołał tu: K. Larenz, M. Wolf, *Allgemeiner...*, s. 268–269; H. Köhler, *BGB Allgemeiner Teil*, München 2004, s. 287.

⁸⁹ M. Gutowski, *Bezskuteczność...*, s. 137.

uprawnienia do grupy uprawnień do żądania ukształtowania zobowiązania przez sąd. W ślad za doktryną niemiecką trzeba wskazać, że niewątpliwie uprawnienie z art. 997¹ § 1 k.c. dokonuje daleko idącej ingerencji w pozycję prawną uprawnionego do zachowku. W szczególności środkiem niezwykle dotkliwym dla uprawnionego do zachowku jest jego obniżenie. Istotę instytucji zachowku stanowi to, że określone roszczenie zostało przyznane ustawowo na rzecz określonych podmiotów, z uwagi na szeroko aprobowaną wartość, jaką jest rodzina, i potrzebę ochrony tej wartości. To właśnie przez pryzmat realizacji interesu osób uprawnionych do zachowku należy oceniać odpowiednie przepisy Kodeksu cywilnego⁹⁰. Niekiedy podnosi się wręcz, że zasadniczą konstytucyjną podstawą zachowku jest norma gwarantująca godność ludzką (art. 30 Konstytucji RP)⁹¹. Z gwarancji godności ludzkiej wynika bezwzględny zakaz pozbawiania jednostki pewnej minimalnej sfery autonomii, w tym wolności majątkowej sprzężonej z ochroną samej jej egzystencji. Do naruszenia tego zakazu dochodzi zawsze w sytuacji, w której uprawniony do zachowku zostaje pozbawiony minimum egzystencji. Nie wydaje się być aksjologicznie uzasadnione, aby zobowiązany do zapłaty zachowku mógł w drodze arbitralnej decyzji zdecydować o tym, że roszczenie z tytułu zachowku zostanie obniżone, i dokonać przy tym dowolnej oceny tego, czy przemawia za tym sytuacja osobista i majątkowa jego oraz uprawnionego do zachowku. Uprawnienie z art. 997¹ § 1 k.c. powinno być zatem sytuowane wśród instrumentów, których stosowanie jest ukierunkowane przede wszystkim na zapewnienie wykonania zobowiązania zgodnie z szeroko pojętym poczuciem sprawiedliwości, a nie na umożliwienie jednej stronie zobowiązania uniknięcia zaspokojenia interesu drugiej strony.

Dlatego też wydaje się, że najlepiej interes uprawnionego do zachowku chroniłaby konstrukcja, w myśl której to zobowiązany do zapłaty zachowku powinien wystąpić do sądu z żądaniem ukształtowania stosunku prawnego, aby niezależny i bezstronny organ ocenił, czy zachodzą przesłanki wskazane w art. 997¹ § 1 k.c., ewentualnie aby zobowiązany do zachowku mógł powołać się na uprawnienie z ww. przepisu w drodze zarzutu w odpowiedzi na pozew. Powyższego nie dyskwalifikuje brak użycia w art. 997¹ § 1 k.c. słowa „sąd”, tak jak uczynił to ustawodawca np. w art. 357¹ czy art. 358¹ § 3 k.c.⁹² Należy przypomnieć, że do uprawnień do żądania ukształtowania zobowiązania przez sąd zaliczane są również uprawnienia wynikające np. z art. 483 § 2 oraz art. 907 § 2 k.c.⁹³, w których to przepisach słowo „sąd” się nie pojawia. W konsekwencji uprawnienie wynikające z art. 997¹ § 1 k.c. ma taki sam charakter prawny jak uprawnienia wynikające z art. 357¹ oraz art. 358¹ § 3 k.c. Z wykładni językowej art. 997¹ § 1 k.c. wynika wprost, że rozłożenie na raty, odroczenie terminu płatności oraz obniżenie nie następuje *ex officio*, lecz z inicjatywy zobowiązanego. Uprawnienie to powinno być postrzegane właśnie jako prawo potestatywne, które

⁹⁰ Oczywiście w przypadku art. 997¹ § 1 k.c. dokonuje się to z uwzględnieniem w odpowiednim stopniu interesu zobowiązanego.

⁹¹ Wyrok SN z 25.06.2020 r., I NSNc 21/20, LEX nr 3020693.

⁹² Tak nietrafnie K. Górniak, *Sukcesja...*, s. 445.

⁹³ P. Machnikowski, *Struktura...*, [w:] *System...*, t. 5, *Prawo...*, s. 176.

uaktywnia stosowne żądanie zobowiązanego do zapłaty zachowku (w pozwie lub w formie zarzutu)⁹⁴.

Zaliczenie uprawnienia zobowiązanego, o którym mowa w art. 997¹ § 1 k.c., do kategorii uprawnień kształtujących *sensu largo* powoduje, że dla wywołania określonego skutku prawnego nie wystarcza sama wola zobowiązanego, lecz konieczne jest wydanie przez sąd odpowiedniego orzeczenia, które będzie miało charakter konstytutywny⁹⁵. W konsekwencji oznacza to, że przed wydaniem orzeczenia stosunek prawny istniejący między uprawnionym a zobowiązanym z tytułu zachowku ma taką treść, jaka została mu z początku nadana przez przepisy ustawy. Mimo spełnienia się przesłanek pozwalających zobowiązanemu domagać się wydania orzeczenia do czasu jego wydania obowiązki zobowiązanego nie ulegają zmianie. Zobowiązanie do zapłaty zachowku może wygasnąć wskutek spełnienia świadczenia w pierwotnym rozmiarze. Spowoduje to, że zobowiązany nie będzie mógł wykonać przysługującego mu uprawnienia, gdyż może być ono wykonywane tak długo, jak długo istnieje zobowiązanie⁹⁶. Jednocześnie, jako że uprawnionym z art. 997¹ § 1 k.c. jest zobowiązany (dłużnik), przyjęć należy, iż może on na podstawie tego przepisu podnieść stosowny zarzut w odpowiedzi na powództwo uprawnionego do zachowku, uzasadniając tak sformułowany zarzut spełnieniem się przesłanek ukształtowania zobowiązania. Zapadnie wówczas jeden wyrok, zasądający odpowiednio zmienione świadczenie. Wreszcie dodać należy, że zaklasyfikowanie uprawnienia wynikającego z art. 997¹ § 1 k.c. do kategorii praw potestatywnych powoduje, iż nie może mieć do niego zastosowania termin przedawnienia⁹⁷.

Stwierdzenie, że art. 997¹ § 1 k.c. przyznaje zobowiązanemu do zapłaty zachowku uprawnienie do wytoczenia powództwa, skłania do pytania o kwalifikację sytuacji, w której zobowiązany domaga się pozasądowo odroczenia, rozłożenia na raty lub obniżenia zachowku, a druga strona akceptuje te propozycje. Odpowiadając na to pytanie, warto odwołać się do wypowiedzi doktryny dotyczących m.in. art. 484 § 2 k.c., który zaliczany jest do tzw. praw potestatywnych. Przyjmuje się bowiem, że obniżenie wysokości kary umownej w drodze porozumienia stron nie jest realizacją ustawowego uprawnienia do miarkowania kary umownej⁹⁸. Co więcej, podobnie należałoby przyjąć w odniesieniu do art. 901 § 1 k.c. (zaliczając wynikające z niego uprawnienie do kategorii tzw. praw potestatywnych⁹⁹) w świetle uchwały Sądu

⁹⁴ Tak też np. P. Księżak, [w:] *Kodeks...*, art. 997¹, nt 1; M. Mieszkiełło, [w:] *Fundacja rodzinna. Aspekty prawne i podatkowe. Komentarz*, red. P. Tomczykowski, Warszawa 2023, art. 129, rozdział 1.8, nt 1; J. Kosińska, [w:] *Fundacje rodzinne. Komentarz*, red. R. Adamus, P. Stec, Warszawa 2024, art. 129, rozdział V, lit. a, nt 3.

⁹⁵ P. Machnikowski, *Struktura...*, [w:] *System...*, t. 5, *Prawo...*, s. 176; Z. Wiszniewski, O „żądaniu” kształtowania prawa, „*Nowe Prawo*” 1980/1, s. 4; K. Kopaczyńska-Pieczniak, *Korporacja. Elementy konstrukcji prawnej*, Warszawa 2019, s. 104.

⁹⁶ Zob. szerzej w odniesieniu do uprawnienia z art. 357¹ k.c.: B. Lackoroński, *Klauzula rebus sic stantibus a odpowiedzialność ex contractu*, „*Państwo i Prawo*” 2012/3, s. 65–74.

⁹⁷ P. Machnikowski, *Struktura...*, [w:] *System...*, t. 5, *Prawo...*, s. 178.

⁹⁸ M. Kuźniak, *Zastrzeżenie obowiązku zapłaty określonej kwoty na wypadek niewykonania w terminie umownego zobowiązania pieniężnego*, „*Przegląd Prawa Handlowego*” 2009/4, s. 43.

⁹⁹ P. Machnikowski, *Struktura...*, [w:] *System...*, t. 5, *Prawo...*, s. 176.

Najwyższego z 30.11.1994 r.¹⁰⁰ W orzeczeniu tym SN stwierdził, że w warunkach określonych w art. 901 k.c. umowa darowizny może zostać rozwiązana przez strony w drodze porozumienia bez konieczności uciekania się do postępowania sądowego. Podobnie strony umowy, widząc, że w wyniku nadzwyczajnej zmiany stosunków jedna ze stron lub obie nie są w stanie wykonać zobowiązania w takim kształcie, w jakim się pierwotnie umówiły, mogą zmodyfikować to zobowiązanie i nie skorzystać z uprawnień wynikających np. z art. 357¹ § 1 k.c.

Przyjąć zatem należy, że uprawniony z tytułu zachowku oraz zobowiązany do jego zapłaty mogą w drodze np. pozasądowej ugody ustalić warunki rozliczenia, czyniąc wzajemne ustępstwa. Roszczenie o zachówek jest bowiem w pełnym zakresie zbywalne¹⁰¹, a takie ugody dotyczące zachowku są obecne i akceptowane w praktyce. Nie dojdzie przy tym do realizacji uprawnienia zobowiązanego do zapłaty zachowku wynikającego z art. 997¹ § 1 k.c., gdyż w tym przypadku wymagany jest udział sądu.

Za takim stanowiskiem może przemawiać następujący fragment uzasadnienia projektu u.f.r.: „Podobnie jak w sytuacjach objętych art. 212 Kodeksu cywilnego (zniesienie współwłasności) i powołanym wyżej art. 1082 Kodeksu cywilnego, w braku porozumienia obowiązanego i uprawnionego, o odroczeniu terminu płatności albo o rozłożeniu na raty jego zapłaty i odsetek czy obniżeniu zachowku rozstrzygałby sąd (w procesie o zapłatę zachowku, a nie w odrębnym postępowaniu). Sąd orzekałby, uwzględniając powyższe okoliczności, po rozważeniu interesów stron”¹⁰². Przywołany fragment uzasadnienia projektu u.f.r. przemawia jednocześnie za tym, że realizacja uprawnienia wynikającego z art. 997¹ § 1 k.c. wymaga udziału sądu. Jest to zatem uprawnienie do żądania ukształtowania zobowiązania przez sąd. Wbrew uzasadnieniu projektu u.f.r. należałoby jednak stwierdzić, że realizacja tego uprawnienia może nastąpić nie tylko w drodze zarzutu w trakcie procesu o zapłatę zachowku, ale również przez powództwo zobowiązanego do zapłaty zachowku. W konsekwencji, zgodnie z zamiarem projektodawców, uprawniony z tytułu zachowku oraz zobowiązany do jego zapłaty – w pierwszej kolejności – powinni zawrzeć np. pozasądową ugodę dotyczącą wzajemnych rozliczeń (co nie stanowi realizacji uprawnienia z art. 997¹ § 1 k.c.), a w przypadku braku porozumienia zobowiązany może skorzystać z tego uprawnienia w postępowaniu przed sądem w drodze powództwa lub zarzutu¹⁰³.

Z treści art. 997¹ § 1 k.c. wynika wprost, że oceniając dany stan faktyczny, uwzględnić należy sytuację osobistą i materialną, zarówno uprawnionego, jak i zobowiązanego. Rozwiązanie to może budzić pewne wątpliwości. Jak podnosi K. Górniak, istnienie prawa do zachowku nie zależało bowiem dotychczas od tego, czy uprawniony do

¹⁰⁰ Uchwała SN 7 sędziów z 30.11.1994 r., III CZP 130/94, OSNC 1995/3, poz. 42.

¹⁰¹ Uchwała SN z 13.02.1975 r., III CZP 91/74, OSNC 1976/1, poz. 6.

¹⁰² Uzasadnienie projektu u.f.r., s. 52.

¹⁰³ Wydaje się, że tak też J. Ciszewski, J. Knabe, [w:] *Kodeks...*, art. 997¹, nt 11. Autorzy stwierdzili: „Na etapie pozasądowym uprawniony i zobowiązany mogą odstąpić od stosowania komentowanego przepisu, w szczególności uzgodnić, że zachówek będzie płatny w ratach przez okres dłuższy niż dziesięć lat”.

zachowku „jest w potrzebie”¹⁰⁴. Należy przy tym zauważyć, że prawo do zachowku co do zasady nadal zależy od relacji, jakie łączą uprawnionego i zobowiązanego, oraz okoliczności wskazanych w art. 991 § 1 k.c. O ile uprawnienie wynikające z art. 997¹ § 1 k.c. nie oddziałuje bezpośrednio na prawo do zachowku (nie wpływa na jego istnienie¹⁰⁵), a jedynie na wysokość roszczenia, ewentualnie moment spełnienia świadczenia, o tyle może dojść do sytuacji, w której wpływ art. 997¹ § 1 k.c. na owo prawo będzie zauważalny. Na podstawie art. 997¹ § 3 zd. 1 k.c., w razie ustania okoliczności uzasadniających obniżenie zachowku, uprawniony ma możliwość „odzyskania” sumy pieniężnej, o którą obniżono zachówek. Problem pojawi się jednak, gdy wspomniane okoliczności nie ustaną w ciągu 5 lat od obniżenia zachowku, ewentualnie uprawniony z tytułu zachowku nie złoży odpowiedniego wniosku w ciągu tego terminu. Stosownie bowiem do art. 997¹ § 3 zd. 2 k.c. „zwrotu sumy pieniężnej nie można żądać po upływie pięciu lat od dnia obniżenia zachowku”. W konsekwencji, gdy okoliczności uzasadniające obniżenie zachowku ustaną dopiero np. po 6 latach od obniżenia zachowku, uprawnionemu do zachowku przysługiwać będzie prawo do zachowku, którego nie będzie mógł w pełni zrealizować, ponieważ nie będzie mu przysługiwać stosowne roszczenie. Dojdzie zatem do powstania *nudum ius*. Tym samym art. 997¹ § 1 k.c. może oddziaływać pośrednio na samo prawo do zachowku.

Wreszcie w odniesieniu do art. 997¹ § 1 k.c. w doktrynie podnosi się, że ustawodawca nie sprecyzował, czy „odroczenie zachowku lub rozłożenie go na raty” stanowi przesunięcie terminu wymagalności roszczenia o zachówek (uchylenie stanu opóźnienia), czy też jedynie wstrzymuje ono tymczasowo zaskarżalność tego roszczenia¹⁰⁶, co ma istotne znaczenie w kontekście odsetek za opóźnienie¹⁰⁷. W pierwszym przypadku zobowiązany z tytułu zachowku nie byłby bowiem zobowiązany do ich uiszczenia za okres odroczenia, natomiast w drugim – taki obowiązek by powstał, gdyż nie dochodzi do przesunięcia stanu wymagalności.

W literaturze przedmiotu trafnie dostrzeżono, że w języku prawniczym terminy „odroczenie” i „rozłożenie na raty” na ogół dotyczą terminów wymagalności, co przemawiałoby za przyjęciem pierwszego poglądu¹⁰⁸. Sąd Najwyższy w uchwale z 15.12.2006 r.¹⁰⁹ wprost bowiem stwierdził, że odroczenie wykonania zobowiązania oznacza zmianę terminu spełnienia świadczenia na korzyść

¹⁰⁴ K. Górniak, *Sukcesja...*, s. 447–448.

¹⁰⁵ Również dotychczasowy sposób obniżenia zachowku na podstawie art. 5 k.c. nie powodował pozbawienia uprawnionego prawa do zachowku. Tak P. Księżak, *Zachówek...*, s. 354 i 359.

¹⁰⁶ K. Górniak, *Sukcesja...*, s. 447.

¹⁰⁷ Zgodnie z pierwszym poglądem roszczenie o zachówek staje się wymagalne z chwilą określenia przez sąd jego wysokości według cen z daty orzekania o nim i dopiero z tą datą staje się możliwe naliczenie odsetek za opóźnienie; zob. np. wyrok SA w Warszawie z 9.09.2009 r., VI ACa 286/09, LEX nr 1120244; wyrok SA w Poznaniu z 15.02.2012 r., I ACa 1121/11, LEX nr 1133334; wyrok SA we Wrocławiu z 2.03.2012 r., I ACa 110/12, LEX nr 1129357. Zgodnie z poglądem przeciwnym odsetki ustawowe za opóźnienie należą się dopiero od daty wezwania zobowiązanego do zapłaty zachowku; tak np. wyrok SA w Warszawie z 23.03.2007 r., VI ACa 1285/06, LEX nr 1331424.

¹⁰⁸ Tak K. Górniak, *Sukcesja...*, s. 447.

¹⁰⁹ Uchwała SN z 15.12.2006 r., III CZP 126/06, OSNC 2007/10, poz. 147.

dłużnika¹¹⁰. Co więcej, w orzeczeniu tym przyjęto, że rozłożenie zasądzonego świadczenia na raty na podstawie art. 320 k.p.c. ma ten skutek (wskazany w uchwale SN z 22.09.1970 r.¹¹¹), iż wierzycielowi nie przysługują odsetki od ratalnych świadczeń za okres od daty wyroku do daty płatności poszczególnych rat. Teza ta wydaje się istotna w kontekście relacji art. 997¹ § 1 k.c. oraz 320 k.p.c., na gruncie spraw o zachowek.

W tym świetle na szczególną uwagę zasługuje art. 501 k.c., zgodnie z którym „odroczenie wykonania zobowiązania udzielone przez sąd albo bezpłatnie przez wierzyciela nie wyłącza potrącenia”. Kwalifikacja uprawnienia z art. 997¹ § 1 k.c., jako uprawnienia do ukształtowania zobowiązania przez sąd, sprawia, że odroczenie dokonane na podstawie tego przepisu to „odroczenie wykonania zobowiązania udzielone przez sąd” w rozumieniu art. 501 k.c.¹¹² Na gruncie tego ostatniego przepisu w doktrynie jednomyślnie przyjmuje się, że stanowi on wyjątek od przyjętej w art. 498 k.c. konieczności wymagalności obu potrącanych wierzytelności, gdyż dopuszcza możliwość kompensaty także w przypadkach, gdy wierzytelność nie jest wymagalna¹¹³. Ponadto wskazuje się, że jednym z przypadków sądowego odroczenia jest art. 212 § 3 k.c.¹¹⁴ Na przepisie tym wzorowano art. 997¹ k.c.¹¹⁵, co może świadczyć o tym, że tu także chodzi o „odroczenie przez sąd”, co jednocześnie przemawiałoby raczej za kwalifikacją tego uprawnienia jako prawa potestatywnego.

Dodać należy, że wyrok wydany na podstawie art. 997¹ § 1 k.c. rozkładający na raty świadczenie należne uprawnionemu z tytułu zachowku modyfikuje treść łączącego strony stosunku cywilnoprawnego. W wyniku wyroku zmienia się sposób i termin spełnienia świadczenia. Odroczenie wykonania zobowiązania przez sąd jest jednoznaczne z przesunięciem terminu spełnienia świadczenia przez zastąpienie

¹¹⁰ Termin spełnienia świadczenia ma dla dłużnika niejako charakter gwarancyjny, gdyż prawidłowe spełnienie świadczenia, tj. przed upływem terminu, powoduje, że dłużnika nie mogą spotkać negatywne konsekwencje ze strony wierzyciela, w szczególności ten drugi nie może skorzystać z przymusu państwowego, czy też w zasadzie jakichkolwiek instrumentów prawnych, które mógłby skierować przeciwko dłużnikowi w związku z przysługującym mu niewymagalnym roszczeniem. Jednocześnie termin wymagalności ma znaczenie przede wszystkim dla wierzyciela. Szerzej M. Lemkowski, *Glosa do wyroku SN z dnia 24 kwietnia 2003 r., I CKN 316/01, OSP 2005/7-8, poz. 94, s. 407-408.*

¹¹¹ Uchwała SN 7 sędziów z 22.09.1970 r., III PZP 11/70, OSNC 1971/4, poz. 61.

¹¹² K. Górniak, *Sukcesja...*, s. 447, gdzie wskazano, że możliwość potrącenia niekiedy mogłaby pozwolić na pozbawienie zobowiązanego do zapłaty zachowku poziomu ochrony, jaki powinien mu zapewnić art. 997¹ § 1 k.c. Ma to przemawiać za tezą, zgodnie z którą art. 997¹ § 1 k.c. przyznaje zobowiązanemu roszczenie, a nie prawo kształtujące, gdyż lepiej zabezpieczą interesy zobowiązanego. Jako kontrargument warto jednak podać, że w okolicznościach konkretnej sprawy za przyczynę przemawiającą za niedopuszczalnością dokonania potrącenia mogą zostać uznane zasady współżycia społecznego. Innymi słowy, art. 5 k.c. może być podstawą uznania, że z potrącenia skorzystać nie można. Tak np. G. Sikorski, [w:] *Kodeks...*, art. 505, nt 8. Użyta w art. 5 k.c. klauzula generalna pozwala lepiej ocenić zasadność i słuszność dokonania potrącenia w danym stanie faktycznym, co za tym idzie – może dostatecznie chronić interesy zobowiązanego, choć należy przypomnieć, że art. 5 k.c. jest stosowany w drodze wyjątku.

¹¹³ Zob. np. G. Sikorski, [w:] *Kodeks...*, art. 501, nt 1; W. Kurowski, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 3, *Zobowiązania. Część ogólna* (art. 353-534), red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2018, art. 501, nt 1; R. Morek, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. serii K. Osajda, red. tomu W. Borysiak, Legalis/el. 2024, art. 501, nt 1.

¹¹⁴ Tak np. G. Wołak, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Załucki, Warszawa 2023, art. 501, nb 2; W. Kurowski, [w:] *Kodeks...*, t. 3, *Zobowiązania. Część ogólna* (art. 353-534), red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2018, art. 501, nt 2.

¹¹⁵ Uzasadnienie projektu u.f.r., s. 52.

terminu dotychczasowego terminami zapłaty poszczególnych rat¹¹⁶. Świadczenie rozłożone na raty nadal pozostaje jednym świadczeniem (jednorazowym), tyle że spełnianym częściowo w ustalonych przez sąd konkretnych terminach, a całość świadczenia będzie spełniona w chwili zapłaty ostatniej raty. W przypadku świadczenia kolejnych rat dochodzi każdorazowo do częściowego zaspokojenia długu, przez co ulega on stopniowemu umorzeniu. Skoro z upływem terminu płatności danej raty zobowiązany z tytułu zachowku jest zobligowany ją zapłacić, oznacza to, że wierzytelność uprawnionego z tytułu zachowku o zapłatę każdej z rat staje się wymagalna z upływem tego terminu i może być dochodzona na drodze sądowej. Jednocześnie takie rozstrzygnięcie uchyla stan opóźnienia dłużnika, który rozpoczął się w związku z niespełnieniem świadczenia w pierwotnym terminie. W związku z usunięciem stanu opóźnienia i rozłożeniem na raty świadczenia uprawnionemu z tytułu zachowku należne są odsetki ustawowe za opóźnienie, ale dopiero od przekroczenia terminu płatności każdej poszczególnej raty.

Przyjęcie pierwszego z ww. poglądów (zgodnego z literalnym brzmieniem przepisu oraz wykładnią systemową) niewątpliwie prowadzi do naruszenia interesów uprawnionego z tytułu zachowku¹¹⁷. Aksjologicznym uzasadnieniem takiego zabiegu może być jednak stan, w jakim znalazł się zobowiązany z tytułu zachowku, tj. jego sytuacja materialna lub osobista, która uzasadniała odroczenie zapłaty zachowku, a której waga została dostrzeżona przez sąd.

Stosownie do art. 997¹ § 2 k.c. w przypadku rozłożenia na raty roszczenia z tytułu zachowku terminy ich uiszczenia nie mogą przekraczać łącznie 5 lat. Jednocześnie, gdy raty już są wymagalne, sąd na wniosek zobowiązanego wyjątkowo może wydłużyć ten okres do 10 lat. Takie rozwiązanie oraz przyjęte terminy zasługują na pozytywną ocenę. Ponadto odpowiadają wzorcom zagranicznym (np. prawu austriackiemu)¹¹⁸. Analogicznie jak w przypadku art. 997¹ § 1 k.c. uprawnienie do żądania wydłużenia okresu zapłaty zachowku jest prawem potestatywnym zobowiązanego do zwrócenia się do sądu o wydanie wyroku. Należy przy tym podkreślić, że przedłużenie takie nie może nastąpić od razu, tj. w toku procesu o zachówek, lecz później – na żądanie sformułowane w oddzielnym pozwie, co wynika wprost z treści przepisu¹¹⁹. Żeby bowiem coś mogło być zmienione, to w pierw musi być ustalone¹²⁰.

Zgodnie z art. 997¹ § 3 zd. 1 k.c. „w razie ustania okoliczności uzasadniających obniżenie zachowku obowiązany z tytułu zachowku na wniosek osoby uprawnionej do zachowku zwraca uprawnionemu do zachowku sumę pieniężną, o którą obniżono

¹¹⁶ Wyrok ma bowiem charakter konstytutywny, co jest spójne z przyjętym założeniem, że art. 997¹ § 1 k.c. przewiduje tzw. prawo potestatywne. Tak przyjmowano też na gruncie art. 320 k.p.c. Zob. uchwała SN z 15.12.2006 r., III CZP 126/06, OSNC 2007/10, poz. 147, w której stwierdzono: „W wyniku tego wyroku zmienia się sposób i termin spełnienia świadczenia; obowiązek jednorazowego uiszczenia całego świadczenia zostaje zastąpiony obowiązkiem zapłaty poszczególnych rat w kolejno przypadających terminach. Wyrok sądu w części orzekającej o rozłożeniu zasądzonego świadczenia na raty ma więc charakter konstytutywny”.

¹¹⁷ K. Górniak, *Sukcesja...*, s. 447.

¹¹⁸ Tak K. Górniak, *Sukcesja...*, s. 446–447.

¹¹⁹ Tak trafnie P. Księżak, [w:] *Kodeks...*, art. 997¹, nt 6. Odmienne J. Ciszewski, J. Knabe, [w:] *Kodeks...*, art. 997¹, nt 5.

¹²⁰ P. Księżak, [w:] *Kodeks...*, art. 997¹, nt 6.

zachówek¹²¹. Jednocześnie możliwość żądania uzupełnienia została ograniczona do 5 lat od dnia obniżenia zachowku. Powyższe rozwiązanie zasługuje na częściową aprobatę. Trafnie ustawodawca dostrzegł, że obniżenie zachowku na podstawie art. 997¹ § 1 k.c. nie może prowadzić do trwałego pozbawienia uprawnionego pozostałej części zachowku, a obniżenie powinno mieć charakter przejściowy¹²². Natomiast, o czym była już mowa, negatywnie ocenić należy wprowadzenie 5-letniej granicy czasowej dla możliwości żądania uzupełnienia zachowku. Wydaje się, że jest to okres za krótki, mając na uwadze, że liczy się go od dnia obniżenia zachowku, przez co uprawniony może nie uzyskać należytej ochrony. Problem potęguje to, że art. 997¹ § 3 k.c. przewiduje termin zawity, w związku z czym jego upływ spowoduje wygaśnięcie możliwości żądania uzupełnienia zachowku. Na kwalifikację tego terminu jako terminu zawitego wskazuje brzmienie art. 997¹ § 3 zd. 2 k.c. („Zwrotu sumy pieniężnej nie można żądać po upływie pięciu lat...”)¹²³. Taka cezura może skłaniać zobowiązanego do sztucznego utrzymywania okoliczności uzasadniających obniżenie zachowku do upływu 5 lat od dnia obniżenia zachowku, czy wręcz podejmowania działań na szkodę uprawnionego. Dodatkowo w przypadku jednostek organizacyjnych istnieje ryzyko np. bardzo długiego procesu restrukturyzacyjnego, którego koniec będzie powodował „ustanie okoliczności uzasadniających obniżenie zachowku”. Należy zatem wyrazić obawy, że omawiany przepis nie spełni zamierzonej przez ustawodawcę funkcji. *De lege ferenda* należy postulować zmianę art. 997¹ § 3 k.c. w ten sposób, że np. 3-letni termin (bądź krótszy) liczony będzie nie od dnia obniżenia zachowku, ale od dnia, w którym uprawniony do zachowku dowiedział się lub przy dołożeniu należytej staranności mógł się dowiedzieć o ustaniu okoliczności uzasadniających obniżenie zachowku. Termin ten nie może być jednak dłuższy niż np. 30 lat od dnia otwarcia spadku. Taka propozycja niewątpliwie zabezpieczałaby interesy uprawnionego do zachowku w większym stopniu¹²⁴.

Na marginesie warto wskazać, że w doktrynie słusznie zwraca się uwagę na niefortunne zastosowanie w art. 997¹ § 3 k.c. terminu „zwrot”. Zobowiązany nie uzyskał bowiem sumy pieniężnej od uprawnionego, którą następnie miałby mu

¹²¹ Warto w tym miejscu wskazać, że słowo „zachówek” występuje w tym przepisie aż 5 razy, co negatywnie wpływa na jego przejrzystość oraz czytelność.

¹²² Podobnie odnośnie do art. 5 k.c.: P. Księżak, *Zachówek...*, s. 354.

¹²³ Zob. wyjaśnienie SN w wyroku z 10.01.2017 r., V CSK 222/16, LEX nr 2261751: „Przyjmuje się, że o ich charakterze przesądza zawarty w danym przepisie zwrot, że uprawnienie wygasa, zaś w braku takiego sformułowania o zawitym charakterze terminu przesądza zwrot, że z danym roszczeniem można wystąpić tylko w określonym terminie”.

¹²⁴ Propozycja ta wpisuje się w jeden z postulatów austriackiej doktryny z 2008 r., dotyczących reformy tamtejszego prawa spadkowego. Wskazywano bowiem, że ustawodawca austriacki za wzór w zakresie przepisów o przedawnieniu w prawie spadkowym powinien przyjąć zmiany wprowadzone w prawie niemieckim. Oznacza to, że każde roszczenie przewidziane w prawie spadkowym powinno zostać ograniczone dwoma terminami przedawnienia: jednym krótkim, którego początek biegu zależny byłby od powzięcia określonej wiedzy przez uprawnionego, oraz drugim dłuższym, którego początek biegu określany byłby w sposób obiektywny (zazwyczaj biegnący od chwili otwarcia spadku). Szerzej B. Jud, *Reformbedarf im Erbrecht*, [w:] ABGB 2011. *Chancen und Möglichkeiten einer Zivilrechtsreform*, red. C. Fischer-Czermak, G. Hopf, G. Kathrein, M. Schauer, Wien 2008, s. 241–260, za: W. Borysiak, *Recenzja...*, s. 566.

zwrócić. Zobowiązany z tytułu zachowku raczej „dopłaca” z posiadanych przez siebie środków pozostałą część, której nie uścił z powodu obniżenia zachowku¹²⁵.

Podsumowując powyższe rozważania, wypada udzielić odpowiedzi na pytanie postawione w tytule tego podrozdziału. Wprowadzenie wprost do Kodeksu cywilnego możliwości żądania odroczenia terminu płatności, rozłożenia na raty albo obniżenia świadczenia zobowiązanego, uznać należy nie za rewolucję, a prawidłową ewolucję przepisów dotyczących zachowku. Ustawodawca słusznie zidentyfikował kierunek potrzebnych zmian i wprowadził odpowiedni przepis. Dostrzegł bowiem, że dotychczasowa konstrukcja roszczeń z tytułu zachowku może prowadzić do niesprawiedliwych i niesłusnych rozstrzygnięć, w szczególności z uwagi na wysokość dochodzonego w konkretnych przypadkach roszczenia. Poczynione powyżej uwagi każą jednak podchodzić do art. 997¹ k.c. z pewną dozą sceptycyzmu. Należy bowiem zadać pytanie, czy regulacja ta nie została wprowadzona zbyt pochopnie, tzn. czy przepis ten nie mógłby być precyzyjniej sformułowany, na co wskazywać mogą niektóre jego mankamenty oraz treść uzasadnienia projektu u.f.r.¹²⁶ Niemniej art. 997¹ k.c. niewątpliwie powinien stanowić punkt wyjścia do szerszej dyskusji nad kształtem instytucji zachowku¹²⁷.

4. Kolejność zaspokojenia roszczeń z tytułu zachowku

Naturalną konsekwencją odpowiedzialności spadkobiercy za długi spadkowe jest jego odpowiedzialność za zachówek. Spadkobierca to dłużnik główny z tytułu zachowku, gdyż pozostałe podmioty (zapisobierca windykacyjny, obdarowany oraz fundacja rodzinna) odpowiadają z tego tytułu subsydiarnie (art. 999¹ i 1000 k.c.)¹²⁸.

¹²⁵ Tak: J. Kuźmicka-Sulikowska, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2023, art. 997¹, nb 5; P. Księżak, [w:] *Kodeks...*, art. 997¹, nt 9.

¹²⁶ Z treści uzasadnienia projektu u.f.r. wynika bowiem, że nie przemyślano wszystkich konsekwencji tej regulacji.

¹²⁷ Zob. np. propozycje reformy prawa spadkowego, które uwzględniają interesy przedsiębiorców: K. Górniak, *Sukcesja...*, s. 454 i n. Ponadto interesującym rozwiązaniem, w szczególności w odniesieniu do sektora małych i średnich przedsiębiorstw, mogłoby być wprowadzenie regulacji na wzór *patto di famiglia*, tj. art. 768-bis–768-octies włoskiego kodeksu cywilnego (*Codice civile* z 16.03.1942 r.). Należy oczywiście mieć na uwadze różnice w systemach ochrony osób najbliższych w polskim i włoskim prawie spadkowym. Zob. szerzej co do prawa włoskiego A. Braun, *Forced Heirship in Italy*, [w:] *Comparative Succession Law*, t. 3, *Mandatory Family Protection*, red. K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann, Oxford 2020, s. 108–138, <https://doi.org/10.1093/oso/9780198850397.003.0005> (dostęp: 15.03.2024 r.). *Patto di famiglia* pozwala przysłemu spadkodawcy, który jest właścicielem przedsiębiorstwa lub udziałów w spółce, na przekazanie za życia tych składników majątku wybranemu lub zastępnemu (dzieciom lub wnukom) za zgodą pozostałych osób, którym przypadłby udział w przyszłym spadku. Zdaniem G. Christandla istnieje możliwość ukształtowania *patto di famiglia* w taki sposób, aby stanowił substytut testamentu. G. Christandl, *Will-Substitutes in Italy*, [w:] *Passing Wealth on Death: Will-Substitutes in Comparative Perspective*, red. A. Braun, A. Röthel, Oxford 2016, s. 150–151 i przywołana tam literatura. Co do *patto di famiglia* zob. też A. Braun, *Towards a Greater Autonomy for Testators and Heirs: Some Reflections on Recent Reforms in France, Belgium and Italy*, „*Zeitschrift für Europäisches Privatrecht*” 2012/3, s. 470–473; A. Braun, *Testamentary Freedom and its Restrictions in French and Italian Law: Trends and Shifts*, [w:] *Freedom of Testation/Testierfreiheit*, red. R. Zimmermann, Tübingen 2012, s. 57, 76–77.

¹²⁸ Szerzej nt. zapisobiercy windykacyjnego np.: P. Księżak, *Odpowiedzialność zapisobierców windykacyjnych za zachówek*, „*Rejent*” 2012/1, s. 35–53; A. Paluch, *Kilka uwag krytycznych o zasadach odpowiedzialności zapisobierców windykacyjnych i obdarowanych za zachówek*, „*Transformacje Prawa Prywatnego*” 2017/3, s. 5–14 i przywołana tam literatura.

Stosownie do art. 927 k.c. spadkodawca będzie mógł w testamencie dokonać rozrządzenia swoim majątkiem na rzecz fundacji rodzinnej, czyniąc ją spadkobiercą (lub zapisobiercą windykacyjnym). W takiej sytuacji na fundacji rodzinnej, jako spadkobiercy, ciążyć będzie wspomniany powyżej obowiązek zapłaty zachowku w „pierwszej kolejności” (oczywiście z uwzględnieniem art. 993 i 994¹ k.c.). Może jednak zdarzyć się tak, że spadkodawca przekaze swój majątek fundacji rodzinnej, nie czyniąc jej spadkobiercą (lub zapisobiercą windykacyjnym)¹²⁹. Takie działania spadkodawcy mogą w konsekwencji doprowadzić do pokrzywdzenia bliskich mu osób, tj. uprawnionych do zachowku. Spadkodawca przez dokonanie tych czynności może bowiem dążyć do obejścia przepisów o zachowku, faktycznie pozbawiając uprawnionego możliwości zaspokojenia roszczenia o zachówek. Właśnie w celu zapobiegnięcia takiemu obejściu prawa przez spadkodawcę ustawą o fundacji rodzinnej wprowadzono § 4–7 do art. 1000 k.c. Podobny cel jest zresztą realizowany przez ustanowienie odpowiedzialności za zachówek zapisobierców windykacyjnych oraz obdarowanych¹³⁰.

Wspomniany powyżej art. 1000 § 4–7 k.c. przewiduje subsydiarną odpowiedzialność fundacji rodzinnej (lub osoby, która uzyskała mienie w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej), jeżeli otrzymała ona od spadkodawcy określone mienie, a jednocześnie nie jest spadkobiercą ani zapisobiercą windykacyjnym. Odpowiedzialność tę ogranicza wzbogacenie będące skutkiem pokrycia funduszu założycielskiego przez spadkodawcę (albo otrzymania mienia w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej). Konstrukcja art. 1000 § 4–7 k.c. wzorowana jest na przepisach przewidujących subsydiarną odpowiedzialność obdarowanego z elementami właściwymi dla fundacji rodzinnej¹³¹. Projektodawca stwierdził przy tym, że fundacja rodzinna (lub osoba, która otrzymała mienie w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej) odpowiada na podstawie art. 1000 § 4 k.c. (art. 1000 § 5–7 k.c.) „w takiej samej kolejności jak obdarowany przez spadkodawcę”¹³². Takie rozwiązanie każe poczynić parę uwag.

Po pierwsze, zaburza ono dotychczasową, „kaskadową”¹³³ konstrukcję odpowiedzialności za zachówek na jej trzecim etapie. Skoro bowiem fundacja rodzinna odpowiada „w takiej samej kolejności jak obdarowany przez spadkodawcę”, to rodzi się pytanie: jak kształtują się zasady odpowiedzialności obdarowanego (art. 1000 § 1 k.c.) oraz fundacji rodzinnej (art. 1000 § 4 k.c.) w sytuacji, w której spadkodawca za życia dokonał darowizny na rzecz osoby pozostającej „na zewnątrz stosunków wynikających z dziedziczenia”¹³⁴ lub powołał fundację rodzinną i wniósł do niej majątek, nie czyniąc jej spadkobiercą albo zapisobiercą windykacyjnym? Innymi

¹²⁹ Chodzi tu głównie o sytuację powołania fundacji rodzinnej za życia spadkodawcy i wniesienia przez spadkodawcę mienia na pokrycie funduszu założycielskiego fundacji rodzinnej.

¹³⁰ Zob. np.: A. Paluch, *Kilka...*, s. 7; P. Księżak, *Zachówek...*, s. 393; K. Smoter, *Zachówek jako ograniczenie swobody testowania*, „Państwo i Prawo” 2013/9, s. 61–62.

¹³¹ Uzasadnienie projektu u.f.r., s. 50.

¹³² Uzasadnienie projektu u.f.r.

¹³³ Dotychczas jako pierwszy odpowiadał spadkobierca, następnie zapisobierca windykacyjny, na koniec obdarowany. Tak B. Kordasiewicz, *Zachówek*, [w:] *System...*, t. 10, *Prawo...*, s. 1119.

¹³⁴ P. Księżak, *Zachówek...*, s. 393.

słowy, do kogo w pierwszej kolejności skierować powinien roszczenie uprawniony? *De lege lata* uprawniony będzie mógł w takiej sytuacji skierować żądanie wedle własnego wyboru – do każdego, do niektórych albo do wszystkich łącznie. Wydaje się bowiem, że projektodawca, wskazując, iż fundacja rodzinna odpowiada „w takiej samej kolejności jak obdarowany przez spadkodawcę”, chciał uregulować odpowiedzialność fundacji rodzinnej oraz obdarowanego jako przypadek odpowiedzialności *in solidum*¹³⁵.

Pewną wskazówką do udzielenia odpowiedzi na powyższe pytania może być kolejność dokonywania przez spadkodawcę danych rozporządzeń majątkiem. Obdarowani odpowiadają bowiem za zachówek w kolejności odwrotnej do kolejności darowizny, tzn. najpierw odpowiadają najpóźniej obdarowani (art. 1001 § 1 k.c.). Skoro ustawodawca zrównał w świetle zasad odpowiedzialności za zachówek sytuację fundacji rodzinnej oraz obdarowanego, logicznym powinno być, że gdyby wniesienie majątku do fundacji rodzinnej przez spadkodawcę było zdarzeniem późniejszym niż darowizna, to uprawniony powinien skierować swoje żądanie w pierwszej kolejności właśnie do fundacji rodzinnej¹³⁶. Argumentować można również w tym kierunku, że fundacja rodzinna powinna zawsze odpowiadać jako pierwsza, z uwagi na względy aksjologiczne. Odpowiedzialność obdarowanego na podstawie art. 1000 § 1 k.c. dotyczy sytuacji dokonania przez spadkodawcę darowizny na rzecz podmiotu pozostającego „na zewnątrz stosunków wynikających z dziedziczenia”. Tymczasem w przypadku fundacji rodzinnej rzeczywistym beneficjentem rozporządzenia spadkodawcy jest podmiot, który z reguły będzie z nim spokrewniony. Fundacja rodzinna ma bowiem na celu przede wszystkim spełnianie świadczeń na rzecz jej beneficjentów (co do zasady właśnie członków rodziny spadkodawcy), a samą fundację można postrzegać jako instrument do gromadzenia majątku.

Po drugie, zgodnie art. 1000 § 4 i 5 k.c. fundacja rodzinna (albo osoba, która otrzymała mienie w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej) odpowiada za zachówek „tylko w granicach wzbogacenia” będącego skutkiem pokrycia funduszu założycielskiego przez spadkodawcę (albo otrzymania mienia w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej). Przepisy te stanowią w tym zakresie kopię art. 999¹ § 1 zd. 2 oraz art. 1000 § 1 zd. 2 k.c. Co za tym idzie, doktryna wypracowana na tle tych przepisów powinna być odpowiednio wykorzystana przy analizie odpowiedzialności ww. podmiotów. Jednocześnie kluczowe przy wykładni zwrotu „granice wzbogacenia” są przepisy o bezpodstawnym wzbogaceniu, w szczególności w zakresie odpowiedzialności ograniczonej zasadą aktualności wzbogacenia¹³⁷. Należy bowiem zauważyć, że może dojść do sytuacji, w której owo wzbogacenie odpadnie (podmiot nie będzie już wzbogacony). Nastąpi to wyłącznie wtedy, gdy zużycie czy

¹³⁵ Tak też P. Księżak, [w:] *Kodeks...*, art. 1000, nt 27.

¹³⁶ Odmienne P. Księżak, [w:] *Kodeks...*

¹³⁷ Tak np.: P. Księżak, *Odpowiedzialność...*, s. 42; E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 4, *Spadki*, red. J. Gudowski, Warszawa 2017, art. 1000, nt 6; J. Ciszewski, J. Knabe, [w:] *Kodeks...*, art. 1000, nt 5. Zob. analiza stosowania przepisów o bezpodstawnym wzbogaceniu na gruncie przepisów o odpowiedzialności za zachówek: B. Kordasiewicz, *Zachówek*, [w:] *System...*, t. 10, *Prawo...*, s. 1124–1126.

utrata wzbogacenia nastąpiły bez surogatu i bez żadnej korzystnej zmiany w innej części majątku danego podmiotu (np. właśnie fundacji rodzinnej)¹³⁸. W tym kontekście powstaje pytanie: czy sukcesywne pomniejszanie mienia wniesionego na pokrycie kapitału założycielskiego przez spełnianie świadczeń na rzecz beneficjentów może doprowadzić w istocie do odpadnięcia wzbogacenia fundacji rodzinnej? Podkreślić należy, że w świetle art. 316 § 1 k.p.c. wartość wzbogacenia ustala się na moment zamknięcia rozprawy. Niezależnie od odpowiedzi na powyższe pytanie nie można wykluczyć, że „wzbogacenie” fundacji rodzinnej w momencie wydania wyroku zasądającego może nie starczać na pokrycie zachowku.

Po trzecie, kolejnym mankamentem regulacji dotyczącej odpowiedzialności fundacji rodzinnej za zachówek (gdy nie jest ona spadkobiercą ani zapisobiercą windykacyjnym) jest termin przedawnienia roszczeń o zachówek. Zgodnie z art. 1007 § 1 k.c. roszczenia uprawnionego z tytułu zachowku przedawniają się z upływem 5 lat od ogłoszenia testamentu. Z kolei w myśl nowego art. 1007 § 3 k.c. „roszczenie przeciwko fundacji rodzinnej obowiązanej do uzupełnienia zachowku z tytułu otrzymanego funduszu założycielskiego przedawnia się z upływem lat pięciu od otwarcia spadku”. W obu ww. przypadkach termin przedawnienia wynosi więc 5 lat, przy czym przedawnienie roszczenia o zachówek względem spadkobiercy rozpoczyna swój bieg z chwilą ogłoszenia testamentu, a względem fundacji rodzinnej (niebędącej spadkobiercą) – z chwilą otwarcia spadku. Jak podnosi się w doktrynie, otwarcie spadku następuje zawsze wcześniej niż ogłoszenie testamentu¹³⁹. W konsekwencji roszczenie z tytułu zachowku względem fundacji rodzinnej (niebędącej spadkobiercą) zawsze przedawni się wcześniej niż roszczenie z tego tytułu względem spadkobiercy. Jednocześnie uprawniony może domagać się zachowku od fundacji rodzinnej (niebędącej spadkobiercą), wtedy gdy brak jest możliwości uzyskania zachowku od spadkobiercy oraz zapisobiercy windykacyjnego. Z dużą dozą prawdopodobieństwa można twierdzić, że przejście całego „kaskadowego” schematu przez uprawnionego może okazać się niemożliwe w ciągu 5 lat od otwarcia spadku, także z przyczyn od uprawnionego niezależnych. Ustawodawca powtórzył zatem błędy, które poczynił w tym zakresie, regulując odpowiedzialność zapisobierców windykacyjnych oraz obdarowanych¹⁴⁰. Ponadto na jeszcze większą dezaprobatę zasługuje regulacja dotycząca przedawnienia roszczeń względem osób, które uzyskały mienie w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej. W świetle art. 1007 § 4 k.c. roszczenie uprawnionego o uzupełnienie zachowku względem tych osób przedawnia się z upływem 5 lat od otwarcia spadku. Skoro w zamyśle projektodawcy fundacja rodzinna stanowić ma instrument służący długotrwałej sukcesji majątku spadkodawcy i jest to rozwiązanie preferowane, to wydaje się, że roszczenie uprawnionego będzie niemalże zawsze przedawnione, zanim dojdzie do podziału majątku po rozwiązaniu fundacji. Co gorsza, spośród osób, które otrzymały mienie w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej, osoba otrzymująca

¹³⁸ P. Księżak, *Odpowiedzialność...*, s. 42.

¹³⁹ E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński, [w:] *Kodeks...*, t. 4, *Spadki...*, art. 999¹, nt 11.

¹⁴⁰ Szerzej A. Paluch, *Kilka...*, s. 9.

mienie wcześniej ponosi odpowiedzialność za zapłatę zachowku tylko wtedy, gdy uprawniony do zachowku nie może uzyskać uzupełnienia zachowku od osoby, która otrzymała mienie później (1001 § 2 k.c.).

Podsumowując powyższe rozważania, należy podkreślić, że ustawodawca, dokonując zmian w zakresie kolejności zaspokajania roszczenia o zachówek, nie rozwiązał występujących dotychczas problemów, a co więcej – wydaje się, że tylko stworzył kolejne. Wciąż bowiem ustawodawca opowiada się za subsydiarnym charakterem odpowiedzialności, który w istocie nie znajduje żadnego aksjologicznego uzasadnienia¹⁴¹. Ponadto, mimo pozostania przy poprzednich rozwiązaniach, ustawodawca nie zdecydował się na wprowadzenie roszczeń regresowych spadkobiercy, który spłacił uprawnionego do zachowku, względem zapisobierców windykacyjnych, obdarowanych oraz fundacji rodzinnej¹⁴². W konsekwencji wciąż ciężar odpowiedzialności za zapłatę zachowku nie jest równomiernie rozłożony na wszystkie podmioty, które otrzymały od spadkodawcy korzyść za życia lub po śmierci. Ciężar ten jest bowiem przerzucony głównie/wyłącznie na spadkobiercę¹⁴³. Spadkobiercą tym może być natomiast m.in. beneficjent fundacji.

5. Umowa o zrzeczenie się zachowku¹⁴⁴

Wprowadzony ustawą o fundacji art. 1048 § 2 k.c. jest niewątpliwie bardzo istotny¹⁴⁵. Przepis ten przewiduje bowiem wprost możliwość zawarcia umowy o zrzeczenie się prawa do zachowku. W dotychczasowym stanie prawnym, na gruncie art. 1048 k.c., kwestia ta nie była jednoznacznie oceniana przez doktrynę, niemniej Sąd Najwyższy w uchwale z 17.03.2017 r.¹⁴⁶ twierdząco opowiedział się za taką możliwością¹⁴⁷. Ustawodawca postanowił zatem wyeliminować ryzyko niejednolitej praktyki w tym zakresie (na co zwracał uwagę Sąd Najwyższy w powyższej uchwale). Takie rozwiązanie, co do zasady, zasługuje na aprobatę, gdyż z całą pewnością sprzyja pewności prawa oraz bezpieczeństwu obrotu. Kompleksowe omówienie tego zagadnienia niewątpliwie wymagałoby odrębnej publikacji, stąd rozważania ograniczone zostaną tylko do zasygnalizowania pewnej kwestii.

¹⁴¹ A. Paluch, *Kilka...*, s. 13.

¹⁴² Co do zasadności przyznania spadkobiercy roszczeń regresowych wobec obdarowanych zob. P. Księżak, *Zachówek...*, s. 394.

¹⁴³ A. Paluch, *Kilka...*, s. 13.

¹⁴⁴ Rozważania zawarte w tym podrozdziale nie dotyczą kwestii zrzeczenia się dziedziczenia na korzyść innej osoby, uregulowanego obecnie w art. 1048 § 3 k.c., wprowadzonym ustawą o fundacji rodzinnej. W tym zakresie należy odesłać do istniejących szczegółowych analiz, np.: G. Wolak, *Zrzeczenie się dziedziczenia i zachowku na korzyść innej osoby (art. 1048 § 3 k.c.)*, „Krakowski Przegląd Notarialny” 2023/2, s. 117–157; W. Borysiak, K. Górniak, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. serii K. Osajda, red. tomu W. Borysiak, Legalis/el. 2024, art. 1048, nt 108–141.

¹⁴⁵ Zob. wnikliwa analiza art. 1048 § 2 k.c., np. P. Bender, *Wybrane zagadnienia praktyczne umowy o zrzeczenie się prawa do zachowku (art. 1048 § 2 k.c.)*, „Krakowski Przegląd Notarialny” 2023/2, s. 25–60.

¹⁴⁶ Uchwała SN z 17.03.2017 r., III CZP 110/16, OSNC 2017/12, poz. 134.

¹⁴⁷ Co do sporu w doktrynie w tym zakresie, przedstawianych stanowisk oraz argumentów zob.: W. Borysiak, K. Górniak, [w:] *Kodeks...*, art. 1048, nt 142–150 i przywołana tam literatura; G. Wolak, *Umowa zrzeczenia się dziedziczenia w polskim prawie cywilnym*, Warszawa 2016, s. 320–335.

Zgodnie z art. 1048 § 2 k.c. „zrzeczenie się dziedziczenia może być ograniczone do zrzeczenia się tylko prawa do zachowku w całości lub w części”¹⁴⁸. Tak sformułowany przepis wskazuje, że umowa o zrzeczenie się prawa do zachowku „mieści się” w instytucji zrzeczenia się dziedziczenia. Zdaniem projektodawcy taka konstrukcja pozwala „zachować potwierdzający charakter noweli, aktualność dotychczasowych stanowisk literatury oraz orzecznictwa”¹⁴⁹. Pogląd ten uznać należy za co najmniej kontrowersyjny, choć prezentowany był przez większą część doktryny¹⁵⁰. Nie jest to jednak główny potencjalny problem opisanej regulacji.

W ślad za wskazaną powyżej uchwałą Sądu Najwyższego z 17.03.2017 r. projektodawca przesądził bowiem, że zrzekający się zachowku jest brany pod uwagę przy obliczaniu zachowku innych uprawnionych. Innymi słowy, ograniczenie zrzeczenia się tylko do zachowku wyłącza zachówek zrzekającego się, ale nie powoduje pojawienia się nowych uprawnionych do zachowku¹⁵¹. Ten aspekt ujawnia zasadniczą różnicę między zrzeczeniem się dziedziczenia a zrzeczeniem się prawa do zachowku.

Niestety na powyższe nie wskazuje jednoznacznie treść przepisów Kodeksu cywilnego (po dodaniu art. 1048 § 2 k.c.). Ustawodawca postanowił bowiem pozostawić bez zmian art. 992 k.c. Tymczasem zgodnie z brzmieniem tego przepisu „przy ustalaniu udziału spadkowego stanowiącego podstawę do obliczania zachowku uwzględnia się także spadkobierców niegodnych oraz spadkobierców, którzy spadek odrzucili, natomiast nie uwzględnia się spadkobierców, którzy zrzekli się dziedziczenia albo zostali wydziedziczeni”. Jednocześnie, stosownie do art. 1048 § 2 k.c., „zrzeczenie się dziedziczenia może być ograniczone do zrzeczenia się tylko prawa do zachowku w całości lub w części”. W konsekwencji po zestawieniu treści obu ww. przepisów (art. 992 oraz art. 1048 § 2 k.c.) może powstać pewna wątpliwość¹⁵². Skoro bowiem ustawodawca w art. 992 k.c. mówi wyłącznie o spadkobiercach, którzy zrzekli się dziedziczenia, a zrzeczenie się zachowku „mieści się”, zdaniem projektodawcy, w zrzeczeniu się dziedziczenia, to powstaje pytanie: czy nie wskazuje to, że do spadkobierców, którzy zrzekli się dziedziczenia, należy zaliczyć również tych, którzy zrzekli się wyłącznie zachowku? Mając na uwadze uzasadnienie projektu u.f.r. oraz zamiar, jaki przyświecał projektodawcy, powyższe zakwalifikować należy jako ewidentny przykład braku precyzji legislacyjnej. Jeżeli ustawodawca przypisuje umowie o zrzeczenie się zachowku zupełnie inne skutki niż umowie o zrzeczenie

¹⁴⁸ Szerzej nt. konstrukcji umowy zrzeczenia się zachowku w części: P. Księżak, *Glosa do uchwały SN z dnia 17 marca 2017 r., III CZP110/16, „Rejent” 2017/9*, s. 129–131.

¹⁴⁹ Uzasadnienie projektu u.f.r., s. 53–54.

¹⁵⁰ Za takim rozumowaniem m.in.: G. Karaszewski, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, Warszawa 2022, art. 1048, nt 6; G. Wolak, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 4, *Spadki (art. 922–1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 1048, nt 45; A. Oleszk, *Umowy dotyczące spadku w praktyce notarialnej*, „Nowe Prawo” 1977/3, s. 846; M. Niedośpiał, *Czynności prawa spadkowego*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1995/33, s. 82; I. Kozak, *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia*, „Przegląd Sądowy” 2004/11–12, s. 79. Natomiast przeciwko takiemu rozumowaniu m.in.: W. Borysiak, K. Górniak, [w:] *Kodeks...*, art. 1048, nt 145; K. Mularski, [w:] *Kodeks cywilny*, t. 2, *Komentarz. Art. 450–1088*, red. M. Gutowski, Warszawa 2022, art. 1048, nb 10.

¹⁵¹ Uzasadnienie projektu u.f.r., s. 53.

¹⁵² Tak też R. Kapkowski, *Problematyka...*, s. 20.

się dziedziczenia, to kwestia ta powinna znaleźć swoje wyraźne odzwierciedlenie w art. 992 k.c., tak aby usunąć wszelkie wątpliwości.

W tym kontekście zauważyć można, że projektodawca nawiązał w uzasadnieniu projektu u.f.r. do przepisów dekretu – Prawo spadkowe¹⁵³. Szkoda jednak, że ograniczył się wyłącznie do jego art. 10 § 2, a nie nawiązał również do innych regulacji, w szczególności do art. 152 dekretu. Przepis ten przewidywał bowiem *expressis verbis*, że przy oznaczeniu części spadkowej, będącej podstawą ustalenia zachowku, uwzględnia się m.in. spadkobierców koniecznych, którzy zrzekli się tylko prawa do zachowku. W konsekwencji art. 152 dekretu mógł, czy też powinien, posłużyć ustawodawcy za dobry wzorzec dla tworzenia nowych przepisów. Niestety tak się jednak nie stało.

Przechodząc dalej, wyrazić należy zapatrywanie, że w kontekście fundacji rodzinnej umowa o zrzeczenie się zachowku może stać się instrumentem szykany i wykluczenia rodzinnego. Kwestię tę poruszał już m.in. Tomasz Justyński w głosie do wspomnianej uchwały Sądu Najwyższego z 17.03.2017 r.¹⁵⁴ Jak podnosi ten autor, z pewnością umowa o zrzeczenie się zachowku ze swej istoty „wymierzona” jest w osoby trzecie niebędące stronami umowy („utrzymanie w ryzach” ich zachowku). Sytuacja, w której dana osoba zawarła umowę o zrzeczenie się zachowku, a nie o zrzeczenie się dziedziczenia, może niekiedy nasuwać podejrzenie, że pomiędzy spadkodawcą a zrzekającym się doszło do zmywy, w szczególności gdy zrzeczenie miało charakter odpłatny¹⁵⁵. Korzyść otrzymana od spadkodawcy, stanowiąca *successio anticipata*, jest bowiem ekonomicznym motywem uzasadniającym zrzeczenie się zachowku¹⁵⁶. Zrzekający się uzyskuje w konsekwencji zarówno swój udział w spadku, jak i ekwiwalent z tytułu zrzeczenia się¹⁵⁷. W przypadku fundacji rodzinnej takim ekwiwalentem niewątpliwie mogą być świadczenia spełniane przez fundację na rzecz beneficjentów. Pominętemu zstępnemu fundatora, który nie zostałby beneficjentem, przysługiwać mogłoby wyłącznie roszczenie o zachowek, na którego wysokość wpływ mieliby pozostali zstępni (beneficjenci) otrzymujący od fundacji świadczenia¹⁵⁸. Nie można jednocześnie wykluczyć sytuacji, w której mimo zawarcia umowy o zrzeczenie się zachowku, w zamian za ustanowienie beneficjentem fundacji, fundator postanowił jednak w pewnym momencie pozbawić tego statusu danego zstępnego lub rozwiązać fundację rodzinną i przekazać majątek innym osobom. W konsekwencji takiemu zstępnemu nie przysługiwałoby ani roszczenie o zachowek, ani świadczenia od fundacji.

¹⁵³ Dekret z 8.10.1946 r. – Prawo spadkowe (Dz.U. z 1946 r. Nr 60, poz. 328 ze zm.) – dalej dekret.

¹⁵⁴ T. Justyński, *Spadkowe prawo, umowy dotyczące spadku, umowa o zrzeczeniu się prawa do zachowku, umowy mortis causa. Glosa do uchwały SN z dnia 17 marca 2017 r., III CZP 110/16, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2018/11, s. 7.*

¹⁵⁵ T. Justyński, *Spadkowe...*

¹⁵⁶ B. Kordasiewicz, *Zachowek*, [w:] *System...*, t. 10, *Prawo...*, s. 1048.

¹⁵⁷ T. Justyński, *Spadkowe...*, s. 7.

¹⁵⁸ Ewentualne negatywne konsekwencje takiej sytuacji mogłoby łagodzić stanowisko, zgodnie z którym ekwiwalent z tytułu zrzeczenia się traktowany byłby jako darowizna dla potrzeb określenia zachowku pozostałych uprawnionych (tak np. § 781 ust. 2 pkt 3 ABGB).

6. Podsumowanie

Trafnie w zagranicznej literaturze dostrzeżono, że fundacja rodzinna stanowi swoiste ciało obce w systemie prawa prywatnego/cywilnego, które daleko ingeruje w stosunki prawnospadkowe¹⁵⁹. Na gruncie polskiego porządku prawnego owa ingerencja wiązała się z potrzebą dokonania stosownych zmian w przepisach dotyczących zachowku. Dotychczasowy kształt tych regulacji powodował, że ta prawnospadkowa instytucja mogła w istocie uniemożliwić sprawne funkcjonowanie fundacji rodzinnej, m.in. znacznie utrudniając przeprowadzenie skutecznej sukcesji przedsiębiorstwa. Wprowadzenie odpowiednich zmian nie było zadaniem łatwym, gdyż ustawodawca musiał dążyć do wyważenia interesów wszelkich zainteresowanych podmiotów – spadkodawcy/fundatora, beneficjentów fundacji rodzinnej, uprawnionych do zachowku czy wreszcie samej fundacji rodzinnej.

Nowelizacja przepisów Kodeksu cywilnego dokonana ustawą o fundacji zasadniczo zasługuje na pozytywną ocenę. Wydaje się, że dzięki dostosowaniu przepisów o zachowku do specyfiki fundacji rodzinnej uda się osiągnąć zamierzony przez ustawodawcę cel przyświecający tej fundacji, tzn. fundacja rodzinna pozwoli gromadzić rodzinny majątek, ułatwi proces sukcesji oraz umożliwi kontynuowanie działalności gospodarczej. W tym kontekście stwierdzić można, że omawiane w niniejszym opracowaniu rozwiązania odpowiadają związanym z nimi oczekiwaniami środowisk biznesowych. Pozwalają bowiem na zmniejszenie obciążenia wynikającego z zachowku, przez np. umowę o zrzeczenie się zachowku, możliwość żądania odroczenia płatności, rozłożenia na raty lub obniżenia świadczenia. Były to niewątpliwie zmiany pożądane przez owe środowiska biznesowe.

Nie jest jednak tak, że nowe regulacje są wolne od wad czy nie powodują wątpliwości. Jak słusznie zauważył Marcin Wiórek, „wprowadzenie do polskiego porządku prawnego nowego typu fundacji w postaci fundacji rodzinnej niesie ze sobą nie tylko korzyści dla przedsiębiorców, lecz również zagrożenia dla członków rodziny fundatora oraz ryzyka dla obrotu prawnego”¹⁶⁰. Mimo wskazanych powyżej mankamentów konkretnych przepisów, czy też legislacyjnych niedociągnięć, największe obawy budzi jednak potencjalne „niewłaściwe” wykorzystanie przez określone podmioty poszczególnych instrumentów wprowadzonych przez ustawodawcę (np. umowy o zrzeczenie się zachowku), co w konsekwencji doprowadzić może do wypaczenia ich sensu. Nie należy oczywiście zapominać, że rzeczywiste i prawdziwe problemy przyniesie zastosowanie tych instytucji w praktyce. Wydaje się, że instytucje zachowku oraz fundacji rodzinnej, przy rozważnym ich wykorzystaniu, mogą stanowić wzajemnie się uzupełniający system ochrony członków rodziny spadkodawcy/

¹⁵⁹ P. Rawert, *Die Stiftung als Familiengesellschaft (?) – Zur Virtualisierung gesellschaftsrechtlicher Strukturen durch das Stiftungsrecht*, „Zeitschrift für Unternehmens- und Gesellschaftsrecht” 2018/6, s. 838, <https://doi.org/10.1515/zgr-2018-0034> (dostęp: 12.03.2023 r.), za: M. Wiórek, „Ciemna strona” fundacji rodzinnej? Uwagi z perspektywy prawa niemieckiego, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 2021/11, s. 12, <https://doi.org/10.33226/0137-5490.2021.11.2> (dostęp: 12.03.2023 r.).

¹⁶⁰ M. Wiórek, „Ciemna...”, s. 14.

fundatora. Wymaga to jednak odpowiedniego stopnia odpowiedzialności po stronie podmiotów z nich korzystających.

Zmiany wprowadzane wraz z fundacją rodzinną, w szczególności art. 997¹ k.c., niewątpliwie powinny dać asumpt do szerszej dyskusji nad obecnym kształtem instytucji zachowku. Konieczność dokonania odpowiednich modyfikacji może skłaniać do postawienia pytania, czy uregulowana w Kodeksie cywilnym konstrukcja zachowku nie jest już konstrukcją przestarzałą, w tym sensie, że nie odzwierciedla obecnych realiów społeczno-gospodarczych.

Bibliografia

1. Arroyo i Amayuelas E., Anderson M., *Between Tradition and Modernisation: A General Overview of the Catalan Succession Law reform*, [w:] *The Law of Succession: Testamentary Freedom*, red. M. Anderson, E. Arroyo i Amayuelas, Groningen 2011.
2. Bender P., *Wybrane zagadnienia praktyczne umowy o zrzeczenie się prawa do zachowku (art. 1048 § 2 k.c.)*, Krakowski Przegląd Notarialny 2023, nr 2.
3. Borysiak W., [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. serii K. Osajda, red. tomu W. Borysiak, Legalis/el. 2024.
4. Borysiak W., Górniak K., [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. serii K. Osajda, red. tomu W. Borysiak, Legalis/el. 2024.
5. Borysiak W., *Ochrona członków rodziny spadkodawcy*, Zeszyty Prawnicze 2008, nr 2.
6. Borysiak W., *Recenzja – Rudolf Welser, Die Reform des österreichischen Erbrechts: Gutachten, Bd II/I, Verhandlungen des Siebzehnten Österreichischen Juristentages, Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, Wien 2009*, Kwartalnik Prawa Prywatnego 2011, z. 2.
7. Braun A., *Forced Heirship in Italy*, [w:] *Comparative Succession Law, t. 3, Mandatory Family Protection*, red. K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann, Oxford 2020, <https://doi.org/10.1093/oso/9780198850397.003.0005>.
8. Braun A., *Testamentary Freedom and its Restrictions in French and Italian Law: Trends and Shifts*, [w:] *Freedom of Testation/Testierfreiheit*, red. R. Zimmermann, Tübingen 2012.
9. Braun A., *Towards a Greater Autonomy for Testators and Heirs: Some Reflections on Recent Reforms in France, Belgium and Italy*, *Zeitschrift für Europäisches Privatrecht* 2012, z. 3.
10. Christandl G., *Will-Substitutes in Italy*, [w:] *Passing Wealth on Death: Will-Substitutes in Comparative Perspective*, red. A. Braun, A. Röthel, Oxford 2016.
11. Ciszewski J., Knabe J., [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. P. Nazaruk, LEX/el. 2023.
12. Fuchs B., [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz, t. 3, Zobowiązania. Część ogólna (art. 353–534)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2018.
13. Górniak K., *Sukcesja przedsiębiorstwa na wypadek śmierci przedsiębiorcy*, Warszawa 2023.
14. Grzybowski S., [w:] *System Prawa Cywilnego, t. 1, Część ogólna*, red. S. Grzybowski, Wrocław 1985.

15. Gutowski M., *Bezskuteczność czynności prawnej*, Warszawa 2017.
16. Gwiazdomorski J., *Prawo spadkowe w zarysie*, Warszawa 1990.
17. Jasiakiewicz T., *Cywilne prawo – spadkowe prawo – zachówek – zasady współżycia społecznego – obniżenie zachowku na podstawie art. 5 Kodeksu cywilnego. Glosa do wyroku SN z dnia 16 czerwca 2016 r., V CSK 625/15, OSP 2017, nr 9.*
18. Jud B., *Reformbedarf im Erbrecht*, [w:] ABGB 2011. *Chancen und Möglichkeiten einer Zivilrechtsreform*, red. C. Fischer-Czermak, G. Hopf, G. Kathrein, M. Schauer, Wien 2008.
19. Justyński T., *Glosa do wyroku SN z 7 IV 2004 r., IV CK 215/03*, Państwo i Prawo 2005, z. 6.
20. Justyński T., *Nadużycie prawa w polskim prawie cywilnym*, Warszawa 2000.
21. Justyński T., *Spadkowe prawo, umowy dotyczące spadku, umowa o zrzeczeniu się prawa do zachowku, umowy mortis causa. Glosa do uchwały SN z dnia 17 marca 2017 r., III CZP 110/16*, Orzecznictwo Sądów Polskich 2018, nr 11.
22. Kalss S., *Der unfreiwillige Verlust von Stifterrechten in der österreichischen Privatstiftung*, [w:] *Festschrift für Klaus J. Hopt zum 80. Geburtstag am 24. August 2020*, red. S. Grundmann, H. Merkt, P.O. Mülberr, Berlin–Boston 2020, <https://doi.org/10.1515/9783110666243-031>.
23. Kapkowski R., *Problematyka obliczania zachowku w świetle ustawy o fundacji rodzinnej*, Palestra 2023, nr 9.
24. Karaszewski G., [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, Warszawa 2022.
25. Köhler H., *BGB Allgemeiner Teil*, München 2004.
26. Kopaczyńska-Pieczniak K., *Korporacja. Elementy konstrukcji prawnej*, Warszawa 2019.
27. Kordasiewicz B., *Zachówek*, [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 10. *Prawo spadkowe*, red. B. Kordasiewicz, Warszawa 2015.
28. Kozak I., *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia*, Przegląd Sądowy 2004, nr 11–12.
29. Kozińska J., [w:] *Fundacje rodzinne. Komentarz*, red. R. Adamus, P. Stec, Warszawa 2024.
30. Koziółkiewicz A., *Glosa do wyroku SN z dnia 26 czerwca 2016 r., V CSK 625/15*, Palestra 2017, nr 3.
31. Królikowski M., *Możliwość obniżenia zachowku de lege lata i de lege ferenda*, *Transformacje Prawa Prywatnego* 2018, nr 1.
32. Księżak P., [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. serii K. Osajda, red. tomu W. Borysiak, Legalis/el. 2024.
33. Księżak P., *Glosa do uchwały SN z dnia 17 marca 2017 r., III CZP110/16*, Rejent 2017, nr 9.
34. Księżak P., *Odpowiedzialność zapisobierców windykacyjnych za zachówek*, Rejent 2012, nr 1.
35. Księżak P., *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, Warszawa 2012.
36. Kurowski W., [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 3, *Zobowiązania. Część ogólna (art. 353–534)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2018.

37. Kuźmicka-Sulikowska J., [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2023.
38. Kuźniak M., *Zastrzeżenie obowiązku zapłaty określonej kwoty na wypadek niewykonania w terminie umownego zobowiązania pieniężnego*, Przegląd Prawa Handlowego 2009, nr 4.
39. Lackoroński B., [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. serii K. Osajda, red. tomu W. Borysiak, Legalis/el. 2024.
40. Lackoroński B., *Klauzula rebus sic stantibus a odpowiedzialność ex contractu*, Państwo i Prawo 2012, nr 3.
41. Larenz K., Wolf M., *Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts*, München 2004.
42. Lemkowski M., *Glosa do wyroku SN z dnia 24 kwietnia 2003 r., I CKN 316/01*, OSP 2005, nr 7–8, poz. 94
43. Lewandowski S., *Retoryczne i logiczne podstawy argumentacji prawniczej*, Warszawa 2013.
44. Machnikowski P., [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2023.
45. Machnikowski P., *Struktura zobowiązania*, [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 5, *Prawo zobowiązań – część ogólna*, red. K. Osajda, Warszawa 2020.
46. Manowska M., [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz aktualizowany*, t. 1, *Art. 1–477(16)*, LEX/el. 2022.
47. Mieszkień M., [w:] *Fundacja rodzinna. Aspekty prawne i podatkowe. Komentarz*, red. P. Tomczykowski, Warszawa 2023.
48. Miler D., *Miarkowanie zachowku w świetle praktyki orzeczniczej*, Kwartalnik Prawa Prywatnego 2017, nr 1.
49. Morek R., [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. serii K. Osajda, red. tomu W. Borysiak, Legalis/el. 2024.
50. Mularski K., [w:] *Kodeks cywilny*, t. 2, *Komentarz. Art. 450–1088*, red. M. Gutowski, Warszawa 2022.
51. Niedośpiał M., *Czynności prawa spadkowego*, Przegląd Prawa i Administracji 1995, t. 33.
52. Niedośpiał M., *O obniżeniu należności z tytułu zachowku na podstawie art. 5 k.c. Glosa do wyroku SN z dnia 16 czerwca 2016 r., V CSK 625/15*, Palestra 2017, nr 11.
53. Olejek O., *Kilka uwag na temat doliczania darowizn do substratu zachowku*, Studia Prawnicze KUL 2019, nr 3.
54. Oleszk A., *Umowy dotyczące spadku w praktyce notarialnej*, Nowe Prawo 1977, nr 3.
55. Ostrowski L., *Prawa potestatywne a art. 357¹ k.c.*, Przegląd Sądowy 2002, nr 7–8.
56. Paluch A., *Kilka uwag krytycznych o zasadach odpowiedzialności zapisobierców windykacyjnych i obdarowanych za zachówek*, Transformacje Prawa Prywatnego 2017, nr 3.
57. Paluch A., *System zachowku w prawie polskim – uwagi de lege lata i de lege ferenda*, Transformacje Prawa Prywatnego 2015, nr 2.
58. Partyk A., *Pozbawienie spadkobiercy zachowku lub obniżenie jego wysokości na podstawie art. 5 k.c.*, LEX/el. 2022.

59. Piasecki K., *Postępowanie sporne rozpoznawcze*, Warszawa 2004.
60. Radwański Z., *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2007.
61. Radwański Z., *Renta*, [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 8, *Prawo zobowiązań – część szczegółowa*, red. J. Panowicz-Lipska, Warszawa 2011.
62. Rawert P., *Die Stiftung als Familiengesellschaft (?) – Zur Virtualisierung gesellschaftsrechtlicher Strukturen durch das Stiftungsrecht*, *Zeitschrift für Unternehmens- und Gesellschaftsrecht* 2018, z. 6, <https://doi.org/10.1515/zgr-2018-0034>.
63. Romanowski M., *Cios wymierzony językiem silniejszy niż cios wymierzony lancą (Anonim), czyli o legislacji jako sztuce*, *Monitor Prawa Handlowego* 2014, nr 4.
64. Rzewuski M., *Chwila złożenia wniosku o miarkowanie kary umownej. Glosa do wyroku SN z dnia 23 czerwca 2017 r., I CSK 625/16*, *Przegląd Sądowy* 2019, nr 2.
65. Sikorski G., [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. J. Ciszewski, P. Nazaruk, LEX/el. 2023.
66. Skowrońska-Bocian E., Wierciński J., [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 4, *Spadki*, red. J. Gudowski, Warszawa 2017.
67. Smoter K., *Zachówek jako ograniczenie swobody testowania*, *Państwo i Prawo* 2013, nr 9.
68. Sokołowski T., Szadkowski K., [w:] *Kodeks cywilny*, t. 3, *Komentarz. Art. 627–1088*, red. M. Gutowski, Warszawa 2022.
69. Szpunar A., *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 19 maja 1981 r., III CZP 18/81*, *Nowe Prawo* 1983, nr 2.
70. Szpunar A., *Uwagi o prawie do zachowku*, *Rejent* 2002, nr 6.
71. Wiórek P.M., *„Ciemna strona” fundacji rodzinnej? Uwagi z perspektywy prawa niemieckiego*, *Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego* 2021, nr 11, <https://doi.org/10.33226/0137-5490.2021.11.2>.
72. Wiszniewski Z., *O „żądaniu” kształtowania prawa*, *Nowe Prawo* 1980, nr 1.
73. Wiśniewski T., [w:] *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania*, t. 1, red. G. Bieniek, Warszawa 2011.
74. Wolak G., [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Załucki, Warszawa 2023.
75. Wolak G., [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 4, *Spadki (art. 922–1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019.
76. Wolak G., *Umowa zrzeczenia się dziedziczenia w polskim prawie cywilnym*, Warszawa 2016.
77. Wolak G., *Zrzeczenie się dziedziczenia i zachowku na korzyść innej osoby (art. 1048 § 3 k.c.)*, *Krakowski Przegląd Notarialny* 2023, nr 2.
78. Wójcik S., [w:] *System Prawa Cywilnego*, t. 2, *Własność i inne prawa rzeczowe*, red. J. Ignatowicz, Wrocław 1977.
79. Załucki M., *Obniżenie należności z tytułu zachowku w oparciu o zasady współżycia społecznego. Glosa do wyroku SN z dnia 16 czerwca 2016 r., V CSK 625/15*, *Przegląd Sądowy* 2018, nr 3.
80. Ziemiński Z., *Kompetencja i norma kompetencyjna*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 1964, nr 4.